

MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE
ETNOREGIONÁLIS KUTATÓKÖZPONT

MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
Munkafüzetek 21.

Horváth B. Ádám / Soltész János

Társadalom és hatalom

Politikai antropológiai analízisek

**MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont
Budapest, 1996**

Regionális tanulmányainkat azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és terjedését. A publikációk a szerzők véleményét tartalmazzák, amelyekért maguk a szerzők vállalnak felelősséget. E tanulmányok a JATE Kommunikáció Szakon, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Kulturális Antropológia tanszéken folyó oktatási és kutatási munka eredményei, melyek megjelenését a Szimbiózis Alapítvány, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság és az MTA Politikai Tudományok Intézetének segítségével tette lehetővé. Kiadásukhoz az OTKA T 018210 számú kutatási keret biztosít anyagi hátteret.

© Horváth B. Ádám; Soltész János, Budapest, 1996.

Sorozatszerkesztő: A. Gergely András

Címlapfotó: Hajdú Gabriella (*Albán szivárvány*, 2008)

Kiadni, másolni csak a szerzők engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: regionális kultúra, etnikai kutatás, politikai antropológia, társadalmi magatartás (jogszokás, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, hatalmi rendszerek, helyi társadalom, kultúrkörök, földrajzi (Afrika).

ISSN 1416-8391
ISBN 963 8300 74 4

Kiadja
az MTA Politikai Tudományok Intézete
Budapest, 1996

Úton az analitikus hatalom és a politikai társadalom felé

A kötetünkben közölt két tanulmány egy (sőt több) nagytérségi regionális kultúra sajátlagos politikumát tárja föl – politikatudományi értelemben talán csak szűkített jelentéstérben. Ugyanakkor elméleti, összegző típusú írások lévén, inkább az antropológiai kutatásra felkészülés, előzetes probléma-áttekintés, társadalmi magatartás-tünetek megfogalmazása a vállalt céljuk, nem pedig a konkrét terep vizsgálata testközelből és élmény-intenzív állapotban, az antropológia érdeklődési fókuszában. A hasonló törekvések eléggé gyakoriak az etnikai kutatás, a politikai antropológia, a hatalmi rendszerek empirikus leírásai során, s céljuk elsődlegesen inkább egy ismeretlennek tekinthető viselkedéskultúra megjelenítése a források nyomán (jogszokás, kulturális, vallási és életmódbeli sajátosságok rendszerező elbeszélése), semmint az interkulturális kapcsolatok mikrotörténeti reprezentációja a helyi társadalmak, vagy nagyobb kultúrkörök, esetleg földrajzi nagytérségek (itt mindenekelőtt Afrika középső része és északi tájéka) alapján.

E közlési, értelmezési és kommunikatív rendszer egészének megjelenítése ugyanakkor azért sem „tisztán” politológiai, mivel az érintett társadalmi világ egy ritualizált térben funkcionál, *ahol a kultúrák és politikai berendezkedések közötti közlekedés maga is ritualizált gyakorlat*, nem valamiféle (archaikumként vagy neolit maradványként definiálható) „természetes” létállapot. S mint hatalmi (politikai, de nemcsak policy értelemben vett) rítusnak, megvan a maga irányadó és tartósító eszköze, amely konkrét megnevezésben nem más, mint a *hatalomgyakorlás* és az *erőszak* kiterjedtsége, legitimitása, „mechanizmusa”. Hogyan lesz az erőszak rendszerré, megengedett normává, megtűrt szokásjoggá, avatottak kiváltságává, és hogyan válik a mindennapos szokványosodott működés-egész egyfajta *communitas*-t konstituáló struktúrává és ideológiává, amely a korszak dinamikájával szentesítve olyan jelentéstartalmat hordoz, melynek igazságértéke (történeti alapon is) már-már elvitathatatlanak látszik? Hogyan alakul ki a társadalom struktúrájában a funkcionális „bonyolódás”, rétegzettebbé válás, s mellette a funkcionális tartalom, a folyamatosság, a *legitimáció* – méghozzá ott, ahol első rátekintésre ilyesmiről szó sem eshet a kifejezés weberi értelmében?

Elgondolásaik ez alapkérdéshez a *törzsi szintű hatalom* vázlatos leírásával közelítenek, ami persze az euro-amerikai típusú hatalompolitikai érvek felől nézve talán „hiányosan” alátámasztottnak látszik majd, s ezzel sokféle további ellenőrzésre és igazolásra szorul – de talán nem is több (és nem is kevesebb) itt mindez, mint hangos gondolkodás a hatalom akarásának és birtoklásának egy sajátos megnyilvánulásmódjáról, a mindennapok történéseiben megjelenő uralomgyakorlás és politikával kapcsolatos antropológiai nézőpontok kialakulásának felvezetésével. Következtetések talán nem többek, mint az, hogy a Nietzsche-i „hatalomátélés” és a „hatalom akarása” jelenségének *primitív változataira* asszociált *erőpolitika* természetrajzának változatai, illetve a behódolás mint társadalmi aktivációs képesség, a társadalmi erők érzékenységének és szimbolikus konfliktusainak területe, amely éppen azért, mert az igenlő cselekvéssel áll rokonságban, kiérdemli, hogy a mai vizsgálódások fényében is megvizsgáljuk. „Primitív világok” a terep, de „modern” kontextus az, melyben mutatkozásaikat megnevezzük...

Néhány alaptétel

A hatalomgyakorlás mint *közvetlen erőszakmegnyilvánulás* éppúgy egy *specifikus* társadalmi térben zajlik, miként a politikai hatalombirtoklás rítusai vagy hétköznapi érvényesítésmódjai reprezentálódnak. Ez az erőpolitikai alapállapot egyfajta sajátos *geográfiai keretet* ad a történéseknek, térbeli érvényességet, ami néhány méterrel vagy mérfölddel odébb már másképpen áll – éppúgy, miként a hatalomérvényesítés módjai vagy formai szabályai.

A specifikált hatalmi *térhasználat* társadalmi tétek, felelőségek, konfliktusok, kihívások és válaszok, többszereplős játszmák, előnyök és hátrányok *elosztási viszonyaiból* és az újrafelosztási kísérletekből áll, ahogyan az a politikai rendszerekben is intézményesült *erőviszonyok* függvénye. Amiként a hatalom kialakítja a maga uralmi hatókörének terét, intézményesíti működési szabályait, megszabja érvényességi határait, úgy a társadalmon belüli kapcsolatok sem csak a kölcsönösség és lekötelezettség struktúráiból szerveződnek, hanem a hatalom centrális és perifériális szereplői közötti viszonyból, szabályozott kapcsolataikból és rítusaikból is. Éppúgy, miként a modern államok (párt)politikai közlekedési rendje vagy normái is határokból és határ-áthágási gyakorlatból állnak össze, majd intézményesülnek, azaz jogelvekké, szokásgyakorlattá válnak, legitim módon szabnak korlátot az indulathatárok átlépőinek. Csupán a szimbolikus értelmezés, a „jelentésekből szőtt háló” (Geertz 1988) egyik furcsasága, hogy a szociálanropológust érdeklő hatalom – itt egyszerű képletté lecsupaszított modellben: „A” és „B” alá/fölrendeltségi viszonya – a hatalom kézbentartója által adott utasításokban és az alárendelt engedelmességében testesül meg, a kulcsszó pedig a „*power*” [=hatalom], amelynek fizikai konnotációja energiát, tápegységet, áramlást és feszültséget is jelent az angol nyelvben: csupa olyasmit, amelynek révén két pólus közötti érintkezés történik, maga az *érintkezési aktus* pedig egyfelől a két minőség közötti *határmezsgyét* alakítja ki, másfelől pedig *veszélyzónát* alkot, melyet a dinamikai különbségben jelenlévő domináns szereplő valószerűsítően erőszakkal fog áttörni (lásd Leach 1996:133-134).

A hatalom és az uralt térben való mozgás egykoron, az antik világtól nagyjából a 19. századig a *távolságok és terek fölötti uralomban* teljesedett ki, a földrajzilag elkülönült társadalmi lények (v.ö. nép, etnosz, horda, törzs, állam, stb.) a birodalomépítés eszmeképzetével vonultak erőszakpróbákra, csatákba, háborúkba. A kortárs folyamatokban immár a földrajzi térben elkülönülés (úgyismint geopolitika) nagyrészt elveszítette korábbi funkcióját, s átadta a főszerepet a *valós idő fölötti uralomnak* (rakétaháború egyetlen gombnyomásra), az „időpolitika” pedig az időmegtakarítás, a haladék(=esély-)szerzés elvére épül, a kizárólagos előnyszerzés eszméje pedig nem lehet tekintettel az emberre, az emberi léptékű tempóra, a megteendő úthoz szükséges időre, sem pedig az emberi célok eléréséhez szükséges útvonalakra. Az egymáshoz közel állásból, a társas csoportok közötti státuszkülönbségből és mozgásdinamikából ezen a radikális úton egymást alig feltételező szabályozottság lett, a szomszédság-barátság-család helyébe az államiassult szervezet érdekegysége lépett, átírva a teret és az időt, s a társadalomnak nevezett fenomén egyéb kommunikációs gyakorlatát, melyet ilyenén mód annak inverzvé fordított át – s ebből a köztérre jutó egységnyi célirányos ésszerűség, uralom-mennyiség kiválóan tanulmányozható az *állam alatti szintű társadalmakban*, az ezek közötti kommunikációban, a hatalomgyakorló intézmény kiterjedtségében és rétegzettségében is (lásd a tuareg társadalmak térbeli elhelyezkedését, belső rétegződését, mintázatát, stb. Horváth B. Ádám alábbi tanulmányában).

Nem csupán a hatalom térbeli kiterjedésében, történetében vagy a társadalmi konfliktus- és hadtörténetben, hanem a társadalmi migrációk modern (akár huszadik századi) mintáiban is tetten érhető az a *liminalitás-folyamat*, amely a Dumézil által felállított kaszt-felosztás (legfőleg az uralkodók-papok, alattuk a harcosok, utánuk a kereskedők-termelők, legalul a dolgozók-rabszolgák) szereplőit és a Turner által leírt átmenet-folyamat aktorait összehasonlíthatóvá

teszi – olyan határkialakító és határáthelyező résztvevők közösségeiként, akik akarva vagy akaratlan is a normaalkotás folyamatát, a szabadságkiteljesítés mértékét és a társadalmi erő(szak)gazdaság játékszabályait, vagy legalább az ezekről formált *fogalmainkat* befolyásolják (Turner 1997).

Téri beszéd, struktúra-függésrend

A politikai hatalomgyakorlás a korlátozott célszerűségek rendjeként ennek a *szabályozott mozgásosságnak*, meg-megakadó lendületnek, partnerségi állapotnak vagy szomszédsági konfliktusnak is akár olyan mintája, amely a programszerűség és az improvizáció, a közös és az egyéni cselekvés, az együttműködés és a megütközés, a hullámszerűség és az elsimulás ritmikus ismétlődésével az egyéni mozgásdimenziók kiteljesedését teszi lehetővé. Az afrikai államok politikai szerkezetváltozásában a társadalmi mozgás maga is éltető eleme, feltétele, egyúttal azonban korlátozza is a hatalom akarásának és elfogadottságának – a szereplők a működés egész menetét, temporalitását, elhamvadó és föllángoló funkcionalitását, hosszú távon fenntartható mivoltát biztosítják. Az egybehangolt működés-egész mindezek okán számolatlanul sok egyéni vagy rész-mozgásból áll, melynek rész-funkcióit, rész-céljait és részgazságait – végső soron pedig normáit is – mindazok hordozzák, akik bármely szintjén szereplői a rendszernek. Ez az antropológiai „távolkép” a konkrét tuareg vagy berber, kabil vagy mór, szaharai zsidó vagy szedanterizált (alávetett) törzsi kultúrákra is érvényesen arról vall, hogy az államiság alatti társadalomszervezet nem „kevesebb”, nem esélytelenebb, nem gyatrább, mint az európai típusú hatalmi jelenlét, hanem alapvetően más – és ekként is éppoly konstans lehet (sőt!), mint ezek a politikai szociológiai vagy történeti mintázatokba épített ideáltípusok. A politikai hatalomgyakorlás – mely részint a fentiek, részint más komponensek miatt – egyáltalában nem pusztán európai „minta”, a látszólag szegmentált társadalmi terekben is épp olyan sokszereplős mozgásrendszer, normaigazságokért folyó *előny szerzési küzdelem* példája, mint a „modern” politikai állam szereplőinek státusz-szabadsága vagy viszonyrendszere, törvénykezése vagy jogrendje. Ez a gyakorlatban annyit tesz, hogy vitás-konfliktusos helyzetben nemcsak „annak van igaza”, aki a normakövető (hivatalos, legitim) megoldás szerint járt el, vagyis euro-amerikai típusú mintázatot követ, hanem egy eszközracionális szemléletmód, illetve formális értékigazság alapján (tehát: „más szempontból”) annak is „igaza lehet”, aki a kitűzött saját politikai/társadalomfenntartási célhoz ugyan más módon érkezik el, de éppúgy elérkezik. Ezt a belső tagoltságot, a szereplők és a rendszer viszonyát taglalja Soltész János, aki történetileg mutatja be, kikből lesznek a társadalom vezetői az államiság előtti politikai rendszerekben (horda, törzs, főnökség, állam) és hogyan teremtik meg legitimitásuk bázisukat, milyen társadalmi változások járulnak hozzá a vezetők személyének reprezentálásához és specializálódásához, továbbá milyen eszközöket használnak a törvény a rend és a szokásjogok fenntartásához.

Norma és (határ)helyzet(ek) kölcsönös egymás-meghatározása érvényesül ilyenképpen e dolgotokban, tehát az érvelések az „itt és most” logikája szerint előzik meg a konvencionális ésszerűséget, a modern politikafelfogás alapkérdéseit („mi a politika”, „kik a politikai szereplők”, kik a részesei a politikai drámáknak, kik kárvallottai vagy épp haszonlesői a szociális berendezkedéseknek, stb.). A tisztán erőfüggő, háború- vagy „békepolitikájú”, „győzelem”- vagy „túlélés-alapelvű” felfogás értéke ebben a „hatékonyság”-alapelvű rutinban minimálissá válik, a megérteni akarás minimálprogramja (racionalitás) kényszerűen át kell adja helyét némely történeti időkben a *szimbolikus győzelem* közérzetének, a korlátlan szabadsághasználat élményének, a közterület magánosítását vagy meghódítását legfőbb értéknek tekintő *konkvizitádori attitűd*nek. Az egykori gyarmati területeken nem kérdés, hogy erőhatalommal, túlfegyverkezéssel vagy megszálló alávetéssel uralom alá lehet sodorni egy birodalmi méretű

társadalmi teret is, de ennek „legitimitása” csak annyi, amennyi a megtorló gyilkosságoké, természetpusztításé, rabszolgaságba hurcolásé, stb. Ahol azonban nem a rabló kizsákmányolás a történet rendje, ott a társadalmi szereplők a tétek és kockázatok *értelmezői*, tettek és interakciók kiinduló pontjai vagy célpontjai, résztvevői és érdekeltjei is lehetnek egyúttal. A csoportok, törzsi kultúrák, etnikai szegumentumok kommunikációjában vagy interakcióiban lezajló kölcsönhatások a maguk kódrendszerében egyszerre mítikus és hétköznapi, szakrális és profán, szimbolikus és konkrét tartalmakba is öltözködnek. Ily módon egy kódok és interakciók rendszerében érvényesülő *egyezményes nyelvi(-kommunikációs) rendszerként is felfogható* hatalom (mint szükségszerű organizáló eszköz) nem csupán a „rabszolgaság versus szabadság” dimenziójában érvényesül, hanem funkcionalitása a *komplex közösségi kapcsolatrendszer* olyan „totális társadalmi jelenségének” (Mauss) minősíthető, amely éppoly elemi része a társadalmak létének, mint a táplálkozás, szaporodás, vallás vagy háborúzás. *Étikusan* vizsgálva az egész berendezkedés, vircsaft, szerepkészlet-rendszer célja és eredményessége felől mérlegelhető elsősorban, de *émikusan* (a szereplők felől) nézve ennek minősége és időhatára, szavatoltsága és kiszámíthatósága az elsődlegesen fontos. A kapcsolatháló egésze az egyedi ember számára ebben a *tér-leküzdő mozgásban és strukturáló függésrendben* a meghatározó biztonság élményét kínálja (lásd nomád tuaregek, berberék, kabilok, pigmeus vadász-gyűjtögetők, kelet-afrikai törzsi kultúrák többségét). A saját mozgás, a strukturált kapcsolatrend, a szabályozott „kiterjedések” a többiek mozgásának ritmusához igazodva egyfajta *téri beszédet* is formálnak, mely a territoriális tulajdon, a kiterjesztett hatalom erejét szavatolja, egyúttal valamiféle önvédelmi harc formáját is ölti. De a térbeli létnek ebben a „törzsi” kultúrában mások az értelmezési keretei is: a kínáló európai típusú logikák nem „polito-logikák” a horda-szintű, állam-alatti szerveződések számára, hanem pusztán idegen létformák és létfogalmak, melyek értelmezési tere is idegen a saját létüktől. Nem pusztán azért, mert egykori (vagy még aktív) megszállók uralmi logikái, idegen és fenyegető felfogásmódok, hanem azért sem, mert nincs mögöttük vagy bennük a fejlődés, haladás, értékelvű fejlesztés konvencionálisan európai (talán kimondható is: „felvilágosult európai”) víziójától független másságtisztelet, nincs meg a tradicionális világok elismerésének alázata, a hagyománykövetés rituális normája, s ezért nem válik „szükségletté”, hogy e politikák átvétele célérték legyen a társadalmi létben. Másként szólva, nincs szükségük a saját fejlődéstörténetüktől idegen „haladás”-fogalom bevezetésére, melynek értelmét eddig csak az erőszak és alávetés „fejlesztési” programjai és fegyverei kínálták. „A haladás egyik közkeletű fogalmát azonban azonnal elvethetjük. Legtöbbünkben megvan a készség, hogy a haladás és a *hatékonyság* közé egyenlőségjelet tegyünk, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen ez a gondolat különösen jól illik a versenyelvű, szabad vállalkozáson alapuló gazdasághoz. Ám egy organizmus termodinamikai hatékonysága nem lehet az általános evolúció státusának a mértéke. Hatékonyságon általában valamiféle befektetés és hozadék közötti arányt értünk... [...] elkerülhetetlen a következtetés: lehet egy organizmus hatékonyabb egy másiknál, s mégis fejletlenebb marad...” (Sahlins 1997:494-495). Ami azonban Sahlins-nál még nem így hangzik (evolúciós kultúrákról szóló kötete 1960-ban jelent meg!), de szintén érvényes talán: lehet egy „fejletlen” organizmus is hatékony, ha meghagyják saját közegében, s értékét nem más hatékonyságok elvont vagy kényszeres normáihoz alakítják. A tuareg sószállító karavánok épp eléggé „hatékonyak”, a dogon kerámiák is példásan fejlettek, a benini fémművesség vagy a joruba istenszobrok is épp eléggé megfelelnek a nagytérsegi kultúra funkcionális rendjének, függetlenül az európaiak vagy amerikaiak „fejlődés”-fogalmaitól is, s a „befektetés és hozadék” terén épp oly látványos gazdasági sikertörténet részei (néhány évezred óta!), mint a „fejlettebb” világok építésén fáradozó modern haszonelvűség diktálta politikák.

Az afrikai kultúrákban a *hatékonyság* és a „fejlettség” egy sokkal bonyolultabb diskurzusban jelenik meg. A diskurzus többszintű, alapja a normák és helyzetek kölcsönös

egymást-meghatározó volta, cserefolyamata, helyettesítési gyakorlata. Nincs magasabb racionalitás ebben a folyamatban, mint a megértéstől távoli *akarás és tettlegesség*, az összefüggések közötti eligazodás, a kapcsolatok és kommunikatív viszonyok működtetése és szerepüknek, funkcionalitásuknak megfelelő használata a lokális, behatárolható és védhető térben. Ez a specifikus ésszerűség persze lehet szakrális funkció, életmód-elem, társadalmi összeköttetésekben kimunkált rang, presztízs, norma vagy célképzet is – de a hétköznapi diskurzusokban az érvelések „itt és most”-ja mindig a lokálisan elfogadott, életmód-függő mivoltában kialakult és állandósult *tempó*, amely evidensen más a különféle szociokulturális és etnokulturális típusokhoz képest, s ez nem épp hátránya, hanem tartósságának, „pre-evolúciós” históriájának fő tartalma is. A „tisztán logikus” felfogás (európai racionalitás) itt nem érvényesül, nem is lehet „mérce”, hisz a helyzetek sokasága, a felfogások konfliktusos vagy harmonikus illeszkedése adja a mozgás egészét, melynek fő értéke önmaga a létmódok mozgása, változatossága, harmóniája vagy dinamikája, az „előrejutás” itt más térben és időben kap léptéket. Ez adja az *egyéni és közösségi cselekvések ama komplex rendszerét, amelyben egyéni és kollektív célok* közösen, olykor felváltva nyilvánulnak meg, amelyben *sztereotip felfogásmódok* („szövegek”, narratívák, diskurzusok, interpretációk, mítoszok) és mozgások (létformák, függésrendek, belső kapcsolathierarchiák, védekezések, konfliktusok, stb.) kapnak rendkívül összetett és mégis *strukturált kulturális tartalmat*, továbbá „amelynek ereje abban nyilvánul meg, hogy segít egy állapotot ‘átalakítani’, megerősítve annak a csoportnak a szolidaritását, amely végrehajtja” (Laburthe-Tolra – Warnier 1993:170, hivatkozva Boglár 1996:44). Permanens, *minden napos rítusról* van tehát szó itt, amely az életforma és a szimbólumrendszer feltételei szerint bármikor és változó okból végrehajtott *cselekvés* (úgyismint helyváltoztató mozgás, gyűjtögető-zsákmányoló létmód, migrációk, hálóépítési stratégiák, értékrendek konfliktusai és összecsiszolódásai, stb.), s mint ilyennek fontos tulajdonsága, hogy alapvető társadalmi értéket képvisel (akár az élelemszerző-önfenntartó életfunkciók gyakorlására gondolunk, akár a párkapcsolati-kommunikációs tevékenységre, ami a szedanterizált emberek éppoly fontos létfeltétele, mint a városi migránsoké, felfelé mobil társadalmi vagy korcsoportok rendszeréé, stb.). Mondhatnánk tehát azt is, hogy olyan „életprincípium” kifejeződése mindez, amelyet lehet nem nevezni „politikának” vagy „politikainak” (s lám, Nekik sincs szükségük arra, hogy így nevezzék!), de amely nélkül alig néhány egyéb társadalmi aktus gyakorolható (lásd még Boglár 1996:41; Radcliffe-Brown 1952), melynek ne lenne valamely összefüggése, aktualitása, „ágazati politikai” elbeszélésmódja (lásd alább a „dobcsoportok” meghatározó stratifikációs és térbeli szabályozó funkcióját Horváth B. Ádámnál).

A hétköznapi kommunikációk, a térhasználaton belüli mozgásosság, a kapcsolati függésrendek társadalmi „nyelve” mint a rendszer alapsémája mindezek alapján olyan mozgásdinamikai diskurzusokat termel ki, amelyek a maguk *erőpolitikai szintjén* éppúgy értelmezhetők egy *szimbolikus* közléstartományban, amelyben a *környezeti keret* („geográfiai séma”) kihívásokat és válaszokat indukál, a környezeti feltételek „érintési felületeket” hoznak létre, kölcsönhatások, követelmények és konzekvenciák, jelképes előnyök és hátrányok töltik be ezt a *kommunikációs teret*. A mozgásban magában (lásd Horváth B. Ádám tanulmányában a tuareg, kabil, berber, mór társadalmi tömegek vándorlásait, életmódrváltó jelenlétét és konfliktusaik/harmóniáik szabályozottságát, vagy Soltész János dolgozatában a rétegződési modellek, társadalmi mobilitások, korosztályi szerepek, hatalomgyakorlási konvenciók rendjét) többfajta norma és morál kerül konfliktusba mozgási logikákkal és célokkal, tempóval, tanult stratégiákkal, korszakos mentalitással, egyébfajta racionalitásokkal. S a társas viselkedésmódok, hagyománykövetés vagy *szimbolikus győzelmek* piacán így jön létre a kiemelkedés, a győzelem, a sikeresség értéke is: a perszonális előnyszerzés (avagy kommunikatív szinten a hatalmi beszédmód) legfőképp a *működés összhangjának megsértésével* deklarálja önnön jogát a másságra. Itt is megmutatkozik a Mancur Olson kifejtette társadalmi presztízsvágy, státus és

csoportérdek fogalmi konfliktusa: a társadalmi előnyszerzésben megmutatkozni képes státus és közösségi megbecsülés nem „kollektív jószág”, nem közkinccs, hanem individuális érdem a modernizálódott társadalmakban – legalábbis akként felfoghatósága ellenében kevesebb közösségi norma hat, mint amennyi növelni képes a kockázatviselésbe rejtett önbecsülést illetve presztízst (bővebben Olson 1982:49-51). Ez azonban a tradicionális társadalmak hatalmi logikáiban nem ekképp van, ami persze nem jelenti azt is egyúttal, hogy a korosztályok és a rang, a tulajdon vagy a tőkeképesesség vitája, a nemek háborúja és a rokonsági rendszer vagy a társadalmi normarend mindig sértetlen marad a konvenció-tartás mellett. Sőt, az is eleve kizárt, hogy a törzsi típusú társadalmi szubkultúrákban ne lenne „másság”, a tradíciótól eltérő aspiráció, külső készítés vagy más dinamikájú mozgás, amely kiegyezéshiányt vagy elismerést okozna. A társadalmi többség alapmagatartása mellett viszont, ha individuális törekvések keresnek utat, legtöbbször az is egészében a személyi *igazságérvényesítés* és a *normaigazságok* korlátozási tartományán belül érvényesül. A normaértés és az interpretációk diskurzusa önmagában is külön elemzést érdemelne, ezekre az alábbi dolgozatok sem igazán térnek ki. De ami itt a működés egészére nézve kiemelendő, az a normák alakulásának és alakításának folyamata, amely egyezmény, hallgatolagos megállapodás, szövegismeret és közlésgyakorlat alapján rendkívül eltérő természetű is lehet, nem kell sémaszerűen merevnek lennie is. A konfliktusvezetés és a társadalmi szerepdeformációk érintkezési felületein mindemellett legfőképp a *normadefiniálás jogáért* folyó *szimbolikus küzdelem* során megy végbe, (ez is politika, a szó elsődleges értelmében is!), a legitimitásért folytatott harc részeként, konfliktust kísérő jellegén belül pedig az elismerés, a siker, a mentesség, a megtisztulás elérése a fő cél, melyhez *szakrális szabályrend, normák és szankciók* ugyancsak rendelkezésre állnak.

Idő, tartam, politika

Mindezen kommunikációs és erőkoncentrációs játszók és játékszabályok, tétek és győzelmek a *mozgási hatékonyságért, a területiális fennhatóságért, az önrendelkezés konvencionális módjaiért és távlatosabban az időszerezésért folynak*. Az idő, a sebesség ugyanakkor nem része a normaképződési folyamatnak (hacsak saját keletkezési folyamatában nem), viszont része az elbírálási folyamatnak, az „igazság-” vagy érdekérvényesítési játszmáknak, a csoportközi, etnikai, szimbolikus és térbirtoklási szimbolizációs (egyebek között szakrális) eljárás módoknak. Kissé leegyszerűsítve a diskurzus mögöttes tartalmát: *az időtartam az ember létezés-módja*, s ez megnyilvánul hitekben, konvenciókban, mintakövetésben, kapcsolati kultúrában, szövetségekben és kizorítási eljárásokban, „modernizációs” vagy hagyományörző szerepvilágításokban is. Kicsiben, emberéletben és krízispillanatban mérve éppúgy, mint nagyban, a társadalom- és politikatörténetben. De a hagyománytartás, bekebelezés vagy kizorítás, az összeütközés, a csoportközi harmónia vagy a csereviszonyok átmeneti használat-metódusai során a konfliktus korántsem a politika primér döntéstartományába tartozik csupán, mint ahogy mondjuk a háborús konfliktus vagy a nukleáris katasztrófa. A törzsi- és horda-szintű kapcsolatokban a politika „eltűnése” (avagy inkább hiánya), a túlélés vagy a pusztulás pillanat-szerűsége, a válaszdő nullára csökkenése (lásd gyarmatosítás hadászati technológiái) nem szimplán „politikai”, hanem nyomatékosabb szinten helyi „diplomáciai”, rokonsági vagy szomszédosági kapcsolati, hagyománykövetési vagy érdekranszformációs eljárás módok függvénye is (lásd kortárs példait Virilio – Lotringer 1993:26-28). Szociálintropológiai és politikai antropológiai témakörök tehát, melyek a szimbolizáció történeti alakváltozataiban ölthetnek akár „politikatudományi” formát, a szemrevételezett közösségek szempontjából azonban irreleváns mindez, mivel kívülről hozott fogalmak erőltetése a saját világokra, melyekből az elemzettek szinte semmi mást nem olvasnak ki, mint a mentális, szimbolikus alávétel egy újfajta módusát.

A politikai antropológia (19. század végétől számított) mintegy fél évszázadon át a rokonsági szervezetrendszerből eredő törzsi hatalom kérdésével foglalkozott, olykor kiegészítve ezt a térbeli csoportkapcsolatok rendszeréből fakadó hatalmi aspirációk, konfliktusok, erőszakmegnyilvánulások megvilágításával. Az utóbbi fél évszázadban e tematikus érdeklődés kiterjedt más irányokba is; egyebek közt az autoritásfogalom pontosítása ugyancsak a társadalomszerkezet egyes elemi csoportjainak vizsgálatával bővült, s így áttekinthetővé vált, hogy a kézenfekvőnek tetsző hatalmi hierarchiát még a prekapitalista társadalmakban is áthatja a korosztályi, titkos szervezeti, kasztbeli és szubkulturális csoportérdekek térnyerési törekvése. Ezek között az etnospecifikus magatartások kutatói rámutattak az agresszivitás és erőszakgyakorlás szubkulturális természetére, nevezetesen a férfias, fiatalos, feltörekvő, látens hatalmi érdekküzdlemben önmegfogalmazási pozíciót kereső attitűd jellegzetességeire, a „parancsoló térbeliség” és az integrációs felületeken megjelenő, „új társadalmi kontraktust” kieroszakoló viselkedésmódra (bővebben lásd Klineberg 1980:116-121), s nem utolsósorban a korosztályi hatalom (öregek tanácsa, férfiak háza, státusz- és rangszerepek, stb.) nyomatékos súlyára. Az amerikai erőszak-kutatások pedig látványosan bizonyították azt is, hogy az erőszak növekedése szoros összefüggésben áll a konszolidált életszínvonal-helyzetet követő gazdasági-társadalmi hanyatlással, egyrészt a kisebbségi csoportokkal szembeni agresszivitás-megnyilvánulások terén, másrészt a társadalmi változások gyorsulását nehezen követő vagy épp sürgető csoportok oldaláról. Ez utóbbihoz tartozik a korosztályi, egzisztenciálisan bizonytalan csoportok (jobbára fiatalok) agresszivitása, illetve a státuszreményeket csakis saját dinamikusságához asszociáló feltörekvő típusok domináns helyzetbe törekvése. Ezért és sokszor ekként kerül szóba a szaktudományi tematikákban a csoportérdekek korosztályi érdekként, a korosztályiság uralmi pozícióként, az uralmi helyzet pedig mint a térbeliség szempontjából megfogható jelenség, uralmi terep és struktúra elemzésére. Persze, ez sem előzmény nélküli tünemény...

„A hatalom akarásával azt a jellemzőt juttatom kifejezésre, hogy nem számolhatjuk föl a mechanikai rendet anélkül, hogy magát a rendet ne számolnánk föl” (Nietzsche: Wille zu Maht, II.:374., utalja Deleuze 1997:84). A nietzschei rendszerben a győztes fogalmához *belső akaratot* kell társítani, s ez a hatalom akarása, amelynek mint erőnek lényege a másik erőhöz viszonyított mennyiségi különbsége, amely különbség erőminőségben jut kifejezésre, majd így vezérlő elvévé válik az erők szintézisében, az erők különbségében és újratermelődésükben. S éppen ez az örök szintézis és állandósult visszatérés alapul a hatalom akarásának vezérlő elvén, egymástól el nem választhatóan: „az erő az, ami képes (valamire), a hatalom akarása pedig az, ami akar (valamit). ... Az erő fogalma természetéből következően győztes, mivel az erőnek erőhöz való viszonya, amint az a fogalomban benne foglaltatik, az uralkodás: két egymáshoz viszonyuló erő közül az egyik az uralkodó, a másik az uralt” (Deleuze 1997:86).

Az euro-amerikai típusú kultúrákban, államiasult struktúrákban főképp az uralmi viszonyhelyzeteket jellemző instrumentális erő a meghatározó, és a győztes szerepe szempontjából az aktorokban lakozó akarat, végső soron a hatalom akarása révén egymás fölé kerekedő erők *kölcsönkapcsolatai* adják a behódolás kényszerét. A társas-társadalmi viszonyok szimultán kölcsönhatása és esélykülönbségei mélyén lehetséges, hogy van egy sajátos „természetfeletti harmónia” is, amely túlélni segíti a partnerviszonyba kerülőket, de az erőkülönbségek újratermelése és szintézise (mint Nietzsche szerint az „örök visszatérés” eredménye) korántsem független a különbségen, származáson, társadalmi pozícionáltságon alapuló („genealógiai”) minőségtől. Ez méginkább így van az államiasultság szintje alatti szervezetszerű társadalmakban. Ha a *hatalom akarása* az erők differenciális eleme, akkor a keletkező *minőségek* eleme is, vagyis az egymással kölcsönhatásban álló erők közötti *mennyiségi különbségek* eredője lesz. De e mennyiség/minőség együttesben a minőségi oldalon ott áll a származás, a képesség, a „pouvoir” értelmében vett jogosultság és elvitathatatlanság, mely a hatalomba kerülést való-

szerűsíti vagy garantálja is. Az erők egymáshoz való viszonyában a *véletlen* is megjelenik (mind a két, eltérő struktúrájú hatalmi berendezkedésben), mint a *viszonyba rendeződés meghatározó elve*. Így a hatalom akarása – mint a véletlent legbensejében tartalmazó képesség – az aktív-reaktív erők uralását jelenti, s az erők és akaródzások lényegük szerint differenciáltak és minősíthetők is. Itt, a minősítés pillanatában keletkezik az *interpretáció* fő problémája, vagyis az erők mennyiségi különbségeit minőségként értékelő felfogás *értékítélet*-szerű gesztusa, s ennek akár felfedése, megértése is. Az értelmező ebben a struktúrában csak személyes hitelességű kapcsolat, vagy alapos és hosszantartó megfigyelés révén pillanthat rá az értékmomentumra. A fennálló erőviszonyok és életesemények illetően feltárása, definiálása persze már magában véve is *interpretáció formájában megjelenő hatalom-akarás* (ha másé nem, hát a kutatóé, hogy definiálja a szituációt a meghatározások pontosítása révén) – de azt hiszem, ez a tudományos megközelítésmódok elvitathatatlan önkényének kérdése már, azé a diskurzusé, amelyet a tudomány folytat az életet élőkkel..., s itt, az alábbi tanulmányokban a Szerzők inkább leíró természetű értelmezést hoznak, nem hatalomfilozófiai vagy morál-szociológiai.

Nietzsche szerint „a hatalom akarásának mindig a pillanatnyi minősége az uralkodó” (i.m. 39), melynek dinamikája a rákövetkező reaktív változással együtt adja az erők szövedékére épülő funkciót, amely a változások létbe, „Dionüszosz dicsőséges világába” vezet. Oda, ahol az erő ad értelmet a dolgoknak s a hatalom-akarás a jelentőségét nyeri. Ebben a világban az aktív erő, az igenlő akarat emeli piedesztálra, magasra, (Nietzsche kedvenc szavával) „úri” rangra azokat, akik szemben állnak „az alacsonyok, hitványok, rabszolgák” tömegével, mert ezekben a gátló erő, a tagadó akarat, a menedék-keresés olyasféle életfilozófia-konformizmust erősített meg, amely a határok, a kényszerek, a különbözőség jogának elismerésével a nietzschei „középszerűséget” segít kialakítani. Történetileg ez azt eredményezte, hogy az aktív erők önmagukat valamely jogos fölény megtestesítőiként fogták fel, a szerves evolúció koronáiként, a különbséget indokoltan hangsúlyozó győztesként – ami azonban nem így van a maguk szerepét folytonos funkciótudattal átélő, tevékeny jelenlétét a „közvetlen politizálás” aktusaként tudatosító törzsi és horda-társadalmak esetében.

Az euro-amerikai logikájú uralmi struktúrában egészen más karakterűvé válik a küzdelmek-konfliktusok-kihívások „győzteseinek” arculata, akik egyfajta utilitarista szempontú, haszon és érdek elvét harmonikusan kezelő megjelenési és vezetési stílusban domborítanak, s fölényesen el tudják választani az aktív erőt (uralmi fölény, territoriális fennhatóság, alárendelés joga, kizsákmányolás előnyei, stb.) attól, amire ez az erő képes lehet. A „törzsi politikában” a vezetőknek egészen más funkciójú hatalomszerkezete, döntéshozatali apparátusa, uralmi „szavatossága” van, hiszen nem kell mindenáron bizonyítaniok a maguk fensőbbességét, hanem az aktív erők kihasználóiként, a gyengébbek iránti lojalitás kifejezőiként, az alávetés evidenciáját a felvilágosodott szabadság-elvvel nem visszaélőként hagyománytartás útján is elérik azt, hogy ne a mindenáron győzni akarók közé tartozzanak, hisz e „győzelem” jobbra közterhek vállalását, felhatalmazottságot, felelősség-többletet is jelent, vagy főként azt. Törzsi vezetőnek lenni nem nyaralás, hanem küzdés, nem öntelt funkcióviselés, hanem lelkiismereti közfeladat, adott esetben élethalál kérdése inkább. Bárha a látszat szerint ők az örök veszélyeztetők, a nép fölött „uralkodók”... – de ők maguk veszélyeztetettek is, mivel a harcok kimenetele mégsem pusztán jelképes erő-összemérésből áll, hanem jobbadán az érintett, gondjaikra bízott egész nép(csoport) élethelyzetének károsodásából, áldozattá válásából is állhat, mely teljességgel ellentétes szakrális funkciójukból, semmissé tenné legitimitásukat. „Tegyük fel mindazonáltal, hogy létezik ez a harc – és tény, hogy előfordul –, nos, akkor sajnos fordítva zajlik, mint ahogy Darwin iskolája óhajtaná, /.../ a harc az erős kárára válik, rosszul üt ki az előjogok birtokosának, sújtja a szerencsés kivételt” – interpretálja Nietzsche, hangsúlyozva, hogy el kell döntenünk, vajon a felülkerekedő erők alacsonyabbrendűek-e vagy

a felsőbbrendűek? Ha az aktív cselekvés egy erőállapot, amely nincs elválasztva attól, amit hatalmában áll megtenni, s ebben el is megy a végleteiig, akkor „az nem törvényes, hanem éppenséggel törvényellenes. /.../ Vele szemben a gyengék nem azért lesznek győztesek, mert nagyobb erőt alkotnak, hanem azért, hogy elválasztják az erőt attól, amit hatalmukban áll megtenni. S lehet, hogy az erőminőségek negligálása nem egykönnyen elfogadható álláspont – de éppenséggel semmi sem akadályoz bennünket abban, hogy az értékrend alapját megkérdőjelezzük, változtassuk. Az erők felismerése és elismerése nem az abszolút mennyiségi erő következménye, nem a hatalom-akarók elfogadását jelzi. Főképp azért, mert az erők közötti hierarchia épp az aktív és a reaktív erők különbségét jelenti...” (Nietzsche u.o. 40-42) – magyarul: igen rétegzett társadalmi struktúrát épít, amelyben az értékek, az interpretációk más tényezőktől is függenek.

Ugyanakkor a törvény és az erény „uralma” azok fölött, akik úgy vélik, hogy egy uralmi és funkcióviselési rangsor mindig a sikeres cselekvés egyik következménye, s ekként „megérdemelt” helyet tükröz, éppen abból eredhet, hogy bár nem ítélezhetünk az erőről vagy a gyengeségről a harc vagy a siker kritériumai nélkül, mégis konstatálhatjuk a „gyengébbek győzelmét” azokon, akik a hatalom-akarást végleteiig elvinnék, s nemcsak azért, mert az idővel az erő is változik, a *felhatalmazottság* is gyöngülhet (amennyiben *bizalmi alapja* meggyengül), hanem azért is, mert e pusztán uralomlogika alapján ezek a kollektivistikus társadalmak nem érthetők meg. Bennük ugyanis a hatalom szakrális funkciója az ősök megalapozó, hagyományteremtő döntéseinek, „akarátának”, útmutatásának követésével és képviselésével párhuzamos (vagy azonos), ezzel ellentéteset nincs „értelme” cselekedni, hisz minden magatartás-vállalás végső soron annak ésszerűségét kell igazolja, ami az idővel való küzdelem, vagy a tér alkalmi-átmeneti uralása terén talán tükröz „kiterjesztett” uralmi hatást, de végső mércéje ennek is a társadalomért való vállalás. Alapvetően ugyanis a limitált népességű horda vagy törzs nem csupán funkcionális uralommegosztással él, hanem másfajta személyiség-logikával is: egyén csak annyiban létezik, amennyiben a közösség szerepet ad neki, létének primer visszaigazolása nem a köz lerablása-kihasználása-megfosztása, hanem méltó szolgálata. Apró perszonális győzelmek nyilván kísérhetik az egyén szerepstruktúrájának tetszetősen megfelelő funkciókat, és állandósulhat a vezérszerep nemcsak a vezetővé választás-örökség-felhatalmazás révén is. Egyszóval az uralom akarása ez esetben más, mint a „felvilágosult” küzdő egyén fokozott intenzitású győzelemmámora – sokkal inkább a szolgálat vállalásának, a bizalom elnyerésének, a „köz” felől a vezető személyiség felé áramló készletettségek mitikus kalandja. Ennek pedig feltétele, sőt fontos és jelentéssé vált komponense a *liminalitás* /ritualizált társadalmi-kulturális átmenet/, amely a részvételi jogosultságot, kiválasztottságot, felkentséget tekinteti eszköznek, a beavatás élményét pedig a rang és státus megjelenítésmódjaként élheti át az idővel való küzdelemben. Időtlen, állandósult rituálé, *permanens rítus* tehát a hatalom akarása a premodern társadalmakban, ami a politikai idő és az uralmi tér használatának mintájára válik a hatalomgyakorlás eszközévé, tartósítva a társadalom már legitim igazság(osság)értékeit.

Az uralkodó egyén léte, mozgása, helyváltoztatása és az egész életmód-értékű *szocio-kulturális integráció* rendszere a társadalomtudományok többségében viszonylag statikus bemutatásban kerül elénk. Ugyanakkor az egyén és a társadalmi struktúrában elfoglalt helye, a hatalom megszerzésében szükséges eljárásmodok az *átmeneti rítusokkal* is leírhatók a maguk folyamatszerűségében: először a birtoklás révén az egyén elszakad korábbi társadalmi státusától, a liminális-átmeneti szakaszban bizonyítania kell a társadalmi küszöbátlépésre való hajlandóságát, képességét, alkalmasságát, s végül reményt formálhat arra, hogy elnyerheti a visszaintegrálódás lehetőségét az új társadalmi státusbesorolás révén. Az Arnold van Gennep és Victor Turner-féle felosztáshoz képest (lásd Turner 1997a: 675-711) – amelyben az elkülönülés, az átmeneti szakasz és az egyesülés három fázisát különbözteti meg – a „primitív politikában” az a sajátlagosság, hogy a liminális állapotban létrejövő *communitas*-tagság

olyasfajta „édeni társadalmi szerep” betöltése révén állandósul, amelyből kilépni evidensen az addig elért „eredmények”, a teljes társadalmi tradíció kockáztatását jelenti – vagyis merészség, elszántság kell hozzá, de nem elegendő a „másság” ígérete, sőt! –, továbbá a vágyott átmenet az új státus felé bizonytalanságot is hordoz, a befogadtatás kockázatát, a felhatalmazottság elnyerésének kötelezettségét, a várakozások „megszolgáltatását” is. A communitas-t konstituáló struktúra és ideológia itt, az átmenet rítusa során töltekezik fel induló energiával, a korszak dinamikájával, a beavattatásra várva kényszerűen termelődő feszültségekkel, a deklasszálódás-visszahullás félelmével, a beavatandó küzdéskéességének elemi bizonyítási kényszerével is. Ebben az időben megnyújtott, elhúzódó liminális szakaszban a communistas egyik fő elvárása, a kulturális és normatív tartalmú *szociabilitás* sérül meg leginkább, s ennek kockázatát nemigen vállalhatja oly felelős hatalomviselő, kinek fő önlegitimálási eszköze éppen a *szolgálat* kell legyen. Ezért és ekként ellentétes tehát a szokásjog értelmében vett hatalom-akarás, mint a modernizált társadalmak funkcióviselőinek elsajátítás-logikájú hatalomnyerése. S ennyiben válik fontossá – épp a kontraszt révén – annak körülírása, milyen társadalmi rétegzettség, milyen uralomkéesség és irányítási logika jellemzi a törzsi vagy horda-társadalmakat, nem csupán történeti, hanem az élő (kortárs!) társadalmi világok többségében, köztük a nomád beduin, tuareg, nílusi, fekete-afrikai vagy más „szub”kultúrákban, melyekről az itt közölt írások közvetetten tudósítanak. Ezért lehet érvényes tehát a hatalom mibenlétének analízise a „politikai társadalom” előtti, alatti és utáni uralmi struktúrákban, korunk komplex társadalmával egyidőben létező más kultúrák hatalomgyakorlási és territoriális világában – melyeknek áttekintő vagy részletező bemutatása sorozatunk egyik fő vállalása.

Irodalom

- Bettelheim, Bruno – Janowitz, M. 1950. Dynamic of Prejudice. In *Violence in America*. Report to the National Commission of the Causes and Prevention of Violence. Harper and Row, New York.
- Bettelheim, Bruno 1988. Egy kevésbé tanulmányozott viselkedésmód: az erőszak. In *A végső határ*. Tanulmányok. Európa Kiadó, Budapest, 121-122.
- Boglár Lajos 1996. *Mítosz és kultúra. Két eset*. Szimbiozis, Budapest, 17-25.
- Deleuze, Gilles 1997. *Nietzsche és a filozófia*. Gond Alapítvány Kiadó – Holnap Kiadó. (kiadás alatt)
- Dumont, Louis 1996. *Tanulmányok az individualizmusról*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 13-26, 73-113.
- Geertz, Clifford 1988. Sűrű leírás. In Vári Attila szerk. *Misszionáriusok a csónakban*. Akadémiai, Budapest, 13-61.
- Hankiss Elemér 1997. *Az emberi kaland. Egy civilizáció-elmélet vázlatja*. Helikon, Budapest, 93-127, 203-225. (kiadás alatt)
- Klineberg, Otto 1980. Les causes de la violence: approche psychosociologique. In Jean-Marie Domenach et al. (ed.) *La violence et ses causes*. UNESCO, Paris, 115-129. p.
- Laburthe-Tolra, Philippe – Warnier, J. P. 1993. *Ethnologie – Anthropologie*. P.U.F., Paris.
- Ludassy Mária 1992. *A toleranciától a szabadságig*. Kossuth, Budapest, 93-101.
- Mauss, Marcel 1969. *Essais de sociologie*. Édition de Minuit, Paris, 81-100.
- Mumford, Lewis 1986. *A gép mítosza*. Európa Kiadó, Budapest.
- Olson, Mancur Jr. 1982. *A kollektív cselekvés logikája*. Művelődési Minisztérium, Szociológiai füzetek 29. Budapest, 45-54. p.
- Packard, Vance 1971. *Feltörekvés, reklám és szexualitás Amerikában*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Radcliffe-Brown, A. R. 1952. *Structure and Function in Primitive Society*. London, Cohen & West.
- Radcliffe-Brown, A. R. 1982. A funkció fogalma a társadalomtudományban. In Tálasi István szerk. *Néprajzi szöveggyűjtemény I*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ricoeur, Paul 1999. *Erőszak és nyelv*. /Kézirat, fordítás, készítette Boda Zsolt, megjelenés előtt/. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete (kiadás alatt).
- Sahlins, Marshall D. /1960/ 1997. Specifikus és általános evolúció. In Bohannon, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest, 494-495. (kiadás alatt)

- Turner, Victor W. 1997a. Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In: Bohannon, Paul – Glazer, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest, 675-711. (kiadás alatt)
- Turner, Victor W. 1997b. Liminalitás és communitas. In: Zentai Violetta szerk. *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Szemeszter-sorozat, Budapest. 51-63. (kiadás alatt)
- Virilio, Paul 1992. *Az eltűnés esztétikája*. Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám. Budapest
- Virilio, Paul – Lotringer, Sylvère 1993. *Tiszta háború*. Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám. Budapest, 23-79.
- White, Leslie 1997. A szimbólum: az emberi viselkedés eredete és alapja. In Bohannon, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest, (kiadás alatt).

Horváth B. Ádám

A tuareg társadalom

Bevezetés

E dolgozat a tuareg társadalmat kívánja elemezni, és a társadalmat összetartó kultúrába enged egy kis betekintést. A földrajzi környezet és a szélsőséges éghajlat miatt a Szahara népeinek kutatása csak igen későn kezdődhetett meg. Bár az első utazók még az ókorban a görögök és a rómaiak voltak, de ők inkább leigázási és kereskedelmi céllal érkeztek a térségbe. Az igazi áttörést viszont a XVIII. század legvégén Lucas hozta meg, aki elsőként szelte át a Szaharát, Tripolitól Logosig. A tuaregek földjét pedig az európaiaknak csak a második világháború után sikerült teljesen feltérképezniük. Ezért a tuaregek életét sokáig homály fedte.

Dolgozatomban legnagyobb segítségemre Szurovy Géza (és Máthé Lajos) könyve volt, aki éveket töltött a tuaregek között, és a nyelvnek is birtokában van. A témával foglalkozott ezenkívül még Claude Blaungernon, Artur Köhler és Johannes Nicolaisen is. Henri Lhote sziklafestményekkel kapcsolatos kutatásai is jelentősek. Megemlíthető Steinliber-Oberlin könyve is, amely sokat foglalkozik a tuareg harcokkal.

Jelenleg a tuaregek kutatása még folyik, de elsősorban a múlt feltárása az, ami még sok kutatást igényel.

A Szahara népei

A Szahara területén ma megközelítőleg 2,6–2,8 millió ember él, nagyrésztük a szélsőséges éghajlat miatt az oázisokba tömörül. A népesség betelepülésének egyes részleteit még homály fedi, de néhány dolog mára már bizonyosnak látszik.

Eszerint a mai Gibraltári-szoros helyén a pleisztocén idejében (kb. 2 millió évvel ezelőtt) még szárazföldi összeköttetés volt Afrika és Európa között, így ezen juthatott át a Neander-völgyi ember Afrika felé. Ezt bizonyítják egyes marokkói és algériai barlangban talált leletek is. Ezek a fehér bőrű népek igyekeztek visszaszorítani a dél felől érkező negroid népeket. Ám ezt követően jelentős népmozgás nem következett be. Sem egyiptomi, sem görög vagy római oldalról nem mutatkozott igény a térség meghódítására, a partvidéki keskeny sávot leszámítva. Az első komoly bevándorlási hullám az arabokhoz fűződik, ami a VII. században indult meg. Az arabok keveredtek végül a helyi népekkel. A tengerparti városokat sok támadás és megszállás érte, leginkább a XII. és XVI. között a normannok és spanyolok részéről. A XVII. században végül az ottomán birodalomhoz került. Az arabokon kívül a Szahara térségét jelenleg a következő nagyobb népek lakják:

Berberek

Az észak-afrikai partvidék őslakói hamita eredetűek. Eleinte az arab befolyás alapvetően nem hatott az életformára, de a városokban ennek pont az ellenkezője történt. Fölvették az iszlám vallást, és a saját hagyományaik helyébe arab tradíciók léptek. A vidékiek pedig egyre jobban a háttérbe kerültek, ráadásul a hegyvidékre üzték őket. Nyelvükben azonban önálló maradtak, amely a hamita nyelvcsalád önálló csoportja.

Kabilok

Arab-berber keverék nép. Algéria területén élnek, leginkább az Atlasz-hegységben. Nagyon sok problémájuk van a helyi kormánnyal, erős arabizálásnak vannak kitéve. Az iszlám fundamentalisták hatalomra jutása esetén a helyzetük egyenesen kilátástalanná válhat.

Mórok

Berber, arab, spanyol ill. negroid keveredésű nép. Két válfaj alakult ki, ezek: bidon – fehér – mórok, Nyugat-Szahara és Mauritánia észak-nyugati részén, ill. fekete mórok Mauritániában. Leginkább az arab nyelv hasszáni dialektusát használják, amely a beduin arab nyelvvel rokon. Ez a XIV. században bekövetkezett hasszáni arabok inváziójának eredménye. A vallás muzulmán. Ma is sok problémát okoznak az etnikai eloszlások.¹

Tubuk

Hamita eredetű nép, amely erősen keveredett Szudáni negroidokkal, ill. szemita arabokkal. Lakhelyük a Tibeszti-hegység és környéke. Ők is felvették az iszlámot. Összlétszámuk alig éri el a 200 ezret.

Tuaregek

Névmagyarázat

Máig sem tudjuk biztosan, hogy a név mit jelent. Ők magukat imohagh-oknak nevezik, vagyis szabadnak, függetlennek. A nemzetközi szóhasználatban az arabtól átvett *tuareget* használják, ami Isten által elhagyatottat jelent. Ezt egyesek azzal magyarázzák, hogy nem követik maradéktalanul az iszlám tanításait.

A tuaregek eredete

Eredetük meglehetősen bizonytalan. Egyesek legendás *garamantok* leszármazottainak vélik,² mások a berberök őseinek tartják őket, míg a tuaregek a saját legendáikra hagyatkoznak. A

¹ Jelenleg igen nagy feszültséget okoz a bidon – fehér – mórok és a fekete mórok, illetve az országban élő más feketék közti ellentét. A népesség eloszlása a következőképpen hat: fehér mórok 34%, fekete mórok 26%, egyéb fekete bőrűek 40%. A krízis a gyarmati uralom öröksége, amely etnikailag különböző embereket és ökológiailag eltérő régiókat vett egy közigazgatás alá. A '70-es évektől egyre gyakoribb aszályok egyre inkább arra kényszerítették a mórokat, hogy a sivatagot elhagyva a városok mellé és a Szenegál-folyó termékeny völgyébe húzódjanak, ahol a feketebőrűek koncentráálódtak. A termőterület rohamosan csökkeni kezdett, az uralkodó fehér elit hatalma segítségével megfosztotta a feketéket a földjeiktől. A függetlenség kikiáltása (1960) után jelentős arabizáló politikai indult meg, ami mindinkább felgyorsította ezt a folyamatot, amely olyan méreteket öltött, hogy tisztogatóakciókat indítottak a közigazgatásban és a hadseregben a feketékkel szemben, akikre tiltakozásuk esetén hosszú börtönbüntetés várt. A feketék és fehérek közötti etnikai konfliktus vezetett Mauritánia és Szenegál háborújához (1989) ami a többszázezer ember deportálásában csúcspontot ért el.

² A garamantokról először Hérodotosz írt i.e. 445-ben. Az egykori birodalom a mai D-Ny Líbiában terült el. A modern régészeti kutatás utánuk csak a 30-as években indult meg, mely során mintegy 60 ezer sírhelyet illetve áldozati oltárokat, településromokat tártak föl. Ennek ellenére nagyon keveset tudunk róluk. Az azért bizonyos, hogy i.e. I. évezredben már nagy szarvasmarha-tenyésztő nép volt, akik kezükben tartották a kereskedelmi útvonalakat is. Ezért összetűzésbe kerültek a rómaiakkal a későbbiek folyamán, akik legyőzték őket. Így a területükön átvonulhatott a rómaiak kereskedőhada és természetesen hozzájuk is. Ezt a régészek által feltárt tárgyak is bizonyítják.

Az életmódjukról máig sem tudunk sokat, ám mindegyik író megemlíti hagyományosan erkölcstelen életmódjukat. Plinius leírja, hogy a garamantok nem ismerték a házasság intézményét, hanem mindig mindenki azzal hált, akivel akart. Megemlíti még azt is, hogy egy garamant nő annyi karperecet visel a karján, ahány férfival volt, az pedig egyenesen természetes, hogy egy gyermeknek fogalma sincs arról, hogy ki az apja. Ennek ellenére fontos volt számukra a külső. Ha anyagi helyzetük megengedte, akkor a legdíszesebb ruhákat hordták. A ruhaviselés egyébként egyiptomi hatást követ. Meglepően ápoltak és tiszták voltak. Fontos volt a hajviselet is, amely nemcsak díszként szolgált, hanem jelezte a törzsi hovatartozást is.

A garamantok öt törzs laza államszövetségében éltek, amelynek élén a király állt. A birodalom már a III-IV. században hanyatlani kezdett. Ennek oka a terület kiszáradása és elsivatagosodása volt. Az élelem megcsappant, a népesség egy része elkóborolt. A döntő csapást azonban az arabok 643-as inváziója jelentette, amely örökre véget vetett a garamantok uralmának.

szájhagyomány szerint az Ahaggar-hegységben a tuaregek megjelenése előtt *iszebeten* nevű nép élt, akik pogányok voltak, barlangokban laktak, bikatenyésztésből éltek. Ekkor érkezett Marokkó felől ide két nő. Az egyiket Tin-Hinának hívták, a szolgáját pedig Takamának, aki a vazallus törzseknek volt az ősanyja. Egy másik legenda szerint egy közös Lemtuna nevű nőtől ágazik le mind a két törzs. Ez a kettősség található meg a tuareg mesékben is.³

Annyi azonban bizonyos, hogy a berbercsoportjába tartoznak, azoknak a helyi őslakosok kevert leszármazottai, akiket az arab hódítók a XI-XII. században az arab hódítók délre szorítottak ki és nomád életmódra tértek át.

Társadalmi tagozódás

A tuareg törzsek kb. a XVII. században kezdett önálló részekre tagozódni. Azelőtt csak szárványtörzsek voltak, amelyek ráadásul nem voltak önállóak, mivel a tőlük délre fekvő területeket negroid népek tartották befolyásuk alatt.

Az ahaggari tuaregek nemzetségbe tömörültek, dobcsoportokba (*tobol*) szerveződtek és hierarchikus társadalmat alkottak. Ám a törzsek nem egyenrangúak. Léteznek nemes tuareg törzsek, ill. vazallus törzsek, amelyek az előbbieknél alá vannak rendelve. A törzsek hovatartozása az egymás ellen vívott harcok eredménye, de nem utolsósorban a mondakör is szerepet játszik. Eszerint a nemes törzsek a már említett Tin-Hinán leszármazottai, míg a vazallusok Tamala utódainak tartják magukat. Bár ez utóbbiak azt tartják, hogy Takama nem szolgájuk, hanem húga volt Tin-Hinának.

A dobcsoportok, amelyekbe egy vagy több nemes törzs, vazallus törzsek és a törzsekhez tartozó rabszolgák kapcsolódtak, föderáció típusú szövetségekre léptek, melyet *tedzsehé*-nek neveztek. A tedzsehén belül a törzseknek persze nem volt egyenlő erőviszonyuk. A legerősebb törzs joga, hogy kinevezze az élre a vezetőt, amelyet *amenokálnak* neveztek.

Az amenokál és a nemes törzsek

Az Ahaggar-hegységben három önmagukban kis konföderációt alkotó dobcsoport alakult ki. A nagyobb lélekszámú törzsek: kel rela, tedzsé-mellet, taitok, tadanaren, ikadeien. Az amenokál a kel relából került ki, mert ez a legerősebb törzs. Az amenokál volt a legfőbb hadúr, bíró, választási vezető, sőt minden területet ő birtokolt. A különböző engedélyek kiadását is ő irányította, akár kút vagy egy *foggará*⁴ építéséről is volt szó. Ezenfelül még a termény negyedét is be kellett szolgáltatni adóként.

³ A mesék nagyon fontosak a tuareg társadalomban. Sok történet szól az okos kisfiúról, Éliásról és a nagybátyjáról Ammamelről, aki a legendák szerint az első amonekálók közé tartozott. A történetek szinte mindig elmondják, hogy a fiúcska már korán kitűnt tehetségével, például a sziklarajzok készítésében. Emiatt nagybátyja féltékeny lett rá, hiszen amenokál csak az lehet, aki a legokosabb és legügyesebb. Ezért Ammamel elhatározta, hogy megöli Éliást. Persze ő mindig túljár a nagybátyja eszén, aki így egy idő után meghajol öccse tudása előtt. Sok mesében állatok a főszereplők, gyík, vagy madár.

⁴ Foggarákat először a garamontoknál találhatunk. A feltárások azt mutatták ki, hogy összhosszúságuk eléri a 2000 kilométert. A foggarákat azonban sok országban használták egészen Afganisztánig, ahol oáziskultúra volt. A Szaharában két típusa alakult ki. Az egyik (lásd a Dzserma-oázis ábráját) amikor a medencét körülhatároló hegyek lábait csapolják meg, a másik esetben a vádik magasabban fekvő részen a meder fenekén található törmeléket. Az előbbi nagy előnye, hogy a hegyek mélyén jó víztároló mészkövek vannak, amelyek a hegyek miatt a felszín közelében helyezkednek el. Gyakran a medencék alján jelentős vízkészlet halmozódhat fel a foggarákon keresztül odaszivárgó vízből, de csak akkor, ha jelentős vízutánpótlás van.

A foggarát úgy építik, hogy a szintkülönbségeket kihasználva egymáshoz közeli függőleges aknákat építenek egy egyenes vonal mentén és ezek fenekét az oázis felé kis esésű alagúttal kötik össze. Egymással párhuzamosan több ilyen foggarát is építenek, melyek hossza 4-8 kilométer is lehet. Az építés veszélyes és fáradságos. A foggarák egy része még ma is működik, ennek ellenére a fúrt kutak egyre inkább tért hódítanak /lásd a 10. és 11. ábrát a mellékletben/.

A földeket fölosztották a vazallus törzsek között, akik ezért helyhez kötötté váltak. Az állatok legeltetése így bizonyos korlátok közé szorult. A nemes törzsek ezzel szemben ott legeltethettek, ahol eszükbe jutott, sőt ezt még szigorú törvényekben is fogatosították.

Csak a vazallus törzsek fizettek adót, akiknek képviselőik voltak az amenokál felé, akiknek be kellett fizetniük az adót, termény vagy hús formájában, de járandóságot kaptak a leölt birkákból, és vadállatokból is. Néha olyan mértékű adó volt ez, hogy elvették az állat legértékesebb részeit, vagyis a bőrét és a húsát, így a vadásznak csak a maradék jutott. Ezen kívül a kis „konyhakert” növényeihez is hozzányúltak.

A XIX. századtól kezdve az amenokál hatalma megváltozott. Már nem tudott kellő befolyással lenni az alattvalóira. Ebben a labilis helyzetben került a Szahara ezen területe francia fennhatóság alá. Az amenokál pedig megegyezett a franciákkal abban, hogy ők meghagyják a hatalmát, de neki el kell ismernie a francia uralmat és megkísérli visszatartani az esetleges lázadásokat.

Ellentétek a dobcsoportok között

Sok esetben előfordult, hogy a dobcsoportok egymás ellen fordultak. Az ok legtöbb esetben ugyanaz, vagyis az egyik csoport nem elégedett meg az uralma alá tartozó területek nagyságával. Steinliber – Oberlin krónikája ezt a következőképpen meséli el: „Történt egyszer, hogy a taitok főnöke, Amer el-Hadzs, elégedetlen lévén az elosztásokkal, és a neki juttatott résszel, szembeszállt fegyverrel is a relákkal. A kel relák vezetője akkoriban Szidi Mohamed el-Hír volt. Amer szövetségelt az airi tuaregekkel, és közösen támadták meg a kel relákat az Araki-szorosban. A kel relák elfogadták a kihívást, és az ifetszeni ütközetben teljesen legyőzték a taitokat. Ezután a két törzs szövetséget kötött és kibékült. A szövetség megpecsételéseképp Szidi Mohamed el-Hír két fia, Junesz és Ag Mama, két szép tait lányt vett feleségül”.

Később a tedzsehé-melletek elégedetlenkedtek az elosztás és a nekik juttatott részek miatt. Azt állították, hogy a kel relák, akik a tuati karavánutat ellenőrzik, megkaparintották maguknak a datolyakereskedelmet. Ami igazságtalan vádaskodás volt, mert a tedzsé-melletek meg más területeken voltak kedvezőbb helyzetben, különösen az Airból érkező köles- és báránykereskedelem területén, és a tőlük függő vazallusoknak is hatalmas nyájaik voltak. A tedzsé-melletek szövetségre léptek az arab szambákkal, így hamarosan nagyszámú, háborúban jártas csapatok felett rendelkeztek. Már válságosra fordult a kel relák helyzete, de a Próféta vigyázta őket. A furfangos Junesz visszavonult a kel relák csapataival a tedzsé-melletek és a szambák győztes rohama elől, majd egy éjjel váratlanul újult erővel megtámadta őket az Áhenszuri-vádiban. Ez a csodának számító győzelem megmutatta, hogy a kel relák különbek a többi törzsnél, a Próféta kegyeltjei, és Jalla megáldotta őket. Egy kel rela azonban mindig lovagias: Junesz visszaadta valamennyi elfogott szamba szabadságát”.

Az amenokál megválasztása

Az amenokál választások útján kerülhetett a székébe. A legerősebb törzs (ez a kel rela volt) legidősebb nővéreinek férjei jöhettek számításba a vagyoni helyzetüktől függően.

Érdekes módon a vazallusoknak is volt választójoguk. A jelöltek elátogattak a vazallus törzsekhez, egyfajta kampánycéllal. Persze megválasztásuk után ígéreteikből nem sokat váltottak be. A társadalmi hierarchia felsőbb szintű nemesei viszont az amenokáltól várták hatalmuk megszilárdítását.

A vazallus törzsek

A vazallus törzsek (amridok) nem csak az amenokálnak tartoztak adófizetéssel, hanem annak a nemes törzsnek is, akikhez tartoztak. Ennek fejében védelmet kaptak a többi nemes törzs

támadásai ellen. A kel relák vazallus törzse a dag ralik. Ennek 390 tagja volt (1960-as adat). Évi adójuk 12 zsák datolya, 2 mehari, 12 kecske, 10 juh, 8 edény vaj. Ez kisebb mértékben ugyan de évente változott. Mivel a nemes törzsek a vazallus törzsek vagyonát a saját tulajdonaiknak tekintették, előfordult, hogy egy-egy kecskét vagy tevét elkoboztak. A vazallusok néha a haszonélvezet fejében élvezték a nemesek állatait.

Eleinte a vazallus törzsek tagjai külsőleg is különböztek a nemesektől. Például nem hordhattak kardot, dárdát, vagy feltűnő ruházatot, de ezt egy idő után fel kellett oldani, mert a vazallusok létszáma rendkívül megemelkedett a nemesekhez képest és hadviselésben szükség volt rájuk. Régen nem lehetett tevéjük sem, csak kisebb háziállataik (bármilyen mennyiségben). Persze ezt a tilalmat is feloldották létszámuk emelkedése során.

Rabszolgák

Mind a nemes, mind a vazallus tarthatott rabszolgát (*aklin*). A rabszolgákat Szudánból vásárolták, vagy zsákmányolták. Ők végezték a munkák javarészét a sátor körül. Régebben minden sátorhoz tartozott egy rabszolga, aki része volt a hozománynak. Érdekes, hogy a rabszolgatartás más volt, mint az általunk klasszikusnak mondott. Nem alkalmaztak testi fenyítést, és nem lehetett őket csak úgy eladni, az öreg rabszolgát pedig egyenesen tisztelni kellett. Egyfajta jog nélküli családtagnak tekintették őket. A gazda a rabszolga házassága esetén fizette még a hozományt is, bár az a másik gazdát illette. A hozomány mennyisége általában egy-három kecske vagy juh volt.

Figyelemre méltó, hogy a tuaregeknek nincsenek előítéleteik a feketékkel szemben. A vazallusoknál gyakran előfordult, hogy egy tuareg férfi szeretője egy fekete nő volt. A rabszolgákkal nem bántak rosszul. Ha ez mégis előfordult, akkor az amenokál közbeavatkozhatott a rabszolga érdekében: ilyenkor áthelyezhette egy másik családhoz, de olyan is előfordult, hogy magához vette. A rabszolga akkor cserélt gazdát, ha valakinek valamilyen kárt okozott. Ekkor a régi gazdának a rendelkezésére kellett bocsátania a rabszolgát a károsultnak.

Az idők folyamán a rabszolga némi vagyonhoz is juthatott, amit halála esetén nem a család örökölt, hanem a gazda. Olyan is előfordult, hogy az aklin magasabb pozícióba került. Ilyennek számított többek között az, ha vezethette gazdája karavánját. Hatalmas kiváltság volt, ha megkapta a kardviselési jogot. Sőt, ha egy rabszolganő tuareg gyermeket szoptatott, akkor majdhogynem teljes anyai státuszba került, ami azzal járt, hogy némi ingóságához jutott. Amikor egy tuareg rabszolgát vett feleségül, akkor gyermekük teljes jogú tuaregnek számított.

Eltérő társadalmi tagozódások

Volt néhány különböző társadalmi réteg is. Az aregenátok a tuareg nők és az arab férfiak leszármazottai. Az aneszlemek iszlám vallási réteg, míg az aszekkemárok arabok voltak. Ezek a rétegek lehettek akár nemesek, akár vazallusok.

Öröklés a törzsekben

A tuareg társadalomban kétféle örökösödés létezik: a hagyományos anyasági, és az iszlám hatására meghonosodott apasági örökösödés.

A nemesi törzshöz való tartozás anyai ágon dől el. A férfiak döntenek a család dolgában, de a nőknek is jelentős beleszólásuk van. A mondák szerint régebben egy nőnek több férje is lehetett. Amit a garamont hatásnak tulajdonítanak.⁵ A matrilineáris leszármazási rendszernek tudható be az is, hogy az esküvőt követően az ifjú pár egy ideig a feleség családjában kell hogy maradjon (a nő természetesen önállóan dönt a párválasztásnál). A tuareg nőknek saját vagyona lehet, amit nem köteles férjével megosztani, annak ellenére, hogy a férfinak kell gondoskodnia a nőről. Lehetséges válás is. Mindkét fél felbonthatja a házasságot, de a férfi csak akkor köthet újat, ha rendezte előző felesége jövőjét.

⁵ Lásd a 2. számú lábjegyzetet.

A tuareg javak két fajtája létezik: az egyik, az egyéni munkával szerzett fegyverek, állatok, amit egyenlő arányban osztanak meg a gyerekek között, a nemes és a vazallus törzseknél egyaránt; a másik a fegyverrel szerzett javak, ami viszont csak a nemes törzseket illette meg.

A tuareg társadalom egyéb sajátosságai

A tuareg társadalomban mindmáig fennmaradt a matrilineáris leszármazási rendszer: a nők kivételes helyzetben vannak. Nemcsak egyenjogúak a férfiakkal, de a közügyekbe is beleszólhatnak. Kizárólag ők ápolják a művészeteket, zenét, és a költészetet.

Az analfabetizmus is kisebb arányú mint a férfiaknál. A borbor varázsital készítését is csak ők tudják. A borbor – úgy tartják – csökkenti az ellenfél erejét, segíti a kereskedőket a kedvező üzlet megkötésében, de egyben szerelmi bájjal is.

A tuareg társadalom sajátossága nyelv és az írás, ami egyedülálló az egész világon, és a tevékeny szerepe volt abban, hogy kultúrájuk még ma is fennáll.

A tuareg nyelv és írás

A tuareg nyelv a hamita nyelvcsaládba tartozik. A nyelv elnevezése tájonként eltér, Ahaggarban tamahak, Maliban tamasek, Nigerben tamadzsek. A nyelv önálló írása a tiffinár (*tifinagh*) betűkkel történik. A tiffinár írást minden tuareg csoportban ismerik de írásmódjukban jelentős eltérés mutatkozik a törzsek között. Így például a Nigerben használatos tiffinár ábécében 20 betű azonos az ahaggarival, de 4 hangot – a hangsúlyos „t”-t, „d”-t, és „z”-t, illetve az „ny”-hez hasonló hangot – nem jelölnek külön, viszont használnak egy külön lágy „t” hangot. A mássalhangzókat olvasás közben kell beilleszteni a szavakba. Csak egy mássalhangzót használnak írottan, az „i” vagy „a” betűt.

TIFINÁR ÁBÉCÉ

⊞	○	=	B		...	=	Q					
⊞	⊞	=	C	H		⋮	=	K	H			
∧	V	=	D	j			=	L				
⊞	E	=	D		⌒	□	=	M				
⊞	⊞	H	=	F		I	=	N				
⊞	⊞	⊞	=	G		:	=	U				
.i.	⋮	⋮	=	D	z	s		○	□	⋮	=	R
⋮	=		H		⊙	□	=	S				
↗	M	=	I		+	⊞	⊞	=	T			
χ	=		J		#	=	Z					
⋮	=		K		⊞	=	Z	s				

Egy-egy latin betűnek néha két-három tiffinár megfelelője is van. Ezek más-más korok jelei, a mától egész a garamanta időkig visszamenőleg.

Különös, hogy a betűket bármilyen irányba lehet írni, erre nincs semmiféle szabály. Az ahaggari jobbról balra, a Air-egységben élő letről felfelé. Megfigyelték, hogy az írás iránya nemcsak törzsenként, hanem koronként is állandóan változott, mindenféle szabályszerűség nélkülözve.

A tamahak nyelv nem használ melléknevet; helyette számnevet használnak, ami hímneműekre és nőneműekre oszlik. A hímnemű főnevek többnyire magánhangzóval kezdődnek, a többes számot a szó elején „i”-vel jelzik.

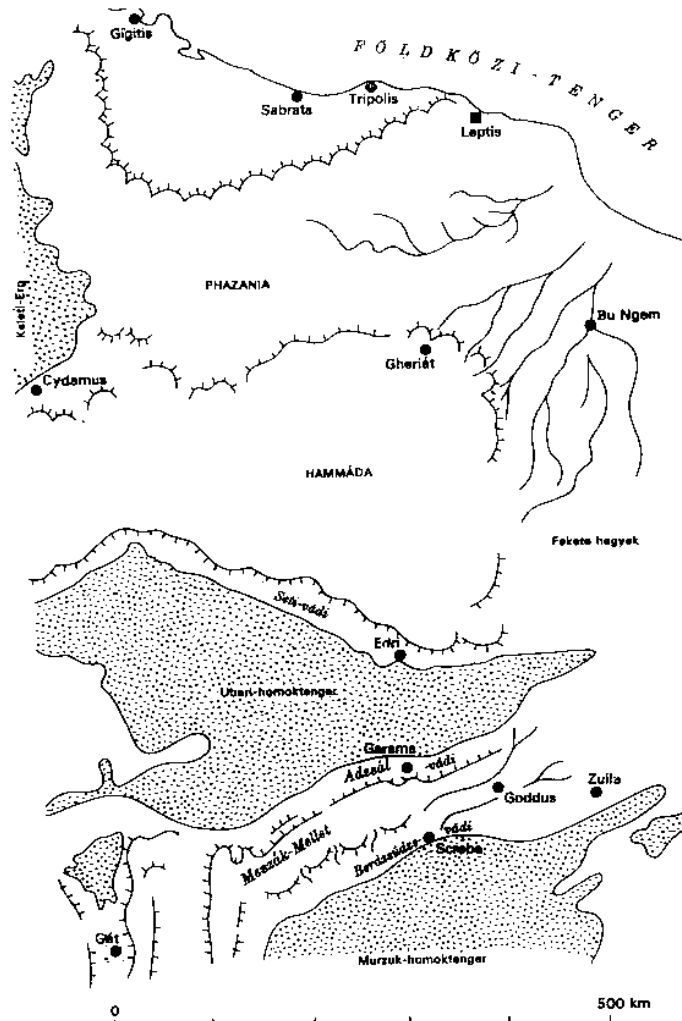
Jelenleg is vitáznak arról, hogy az írás honnan származik. Valószínűleg a garamantoktól vették át berber közvetítéssel, de ott már teljesen feledésbe merült. Nagyon sok tiffinár írás fedezhető fel az ahaggari sziklarajzok közelében. Nyomtatott könyv ugyan létezik tamahak nyelven, de sajnos csak nagyon kevés, és az iskolai oktatásban pedig egyáltalán nem szerepel tantárgyként, mivel ott az oktatás teljes egészében arab nyelven folyik. A nyelv megtanulására csak a családi közeg ad lehetőséget.

Összefoglalás

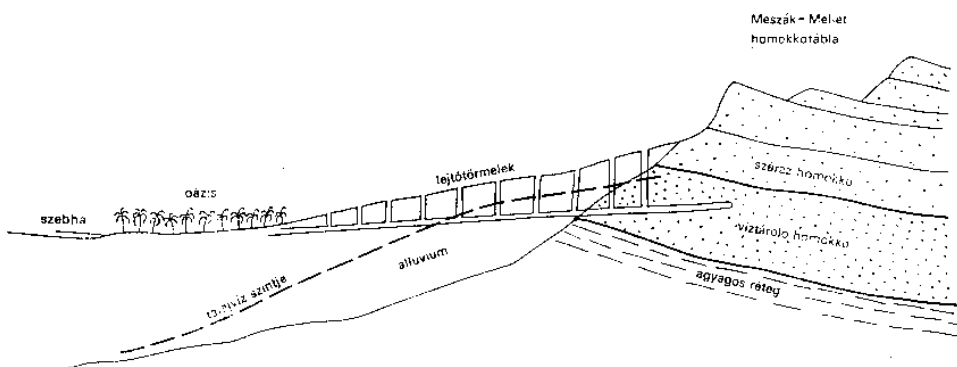
A dolgozat a tuareg társadalom felépítését, történelmét, és egyedülálló családi rendszereit vázolta. Sajnos nem sok idő kell hozzá, hogy a tuaregekről csak múlt időben beszélhessünk, mivel a vándorló életmód helyett és életkörülményeik javítása céljából egyre inkább a városokban telepsznek le. Ezután már a nyelvük, kultúrájuk is szertefoszlik: a teljes arabosodás vár rájuk.

Melléklet

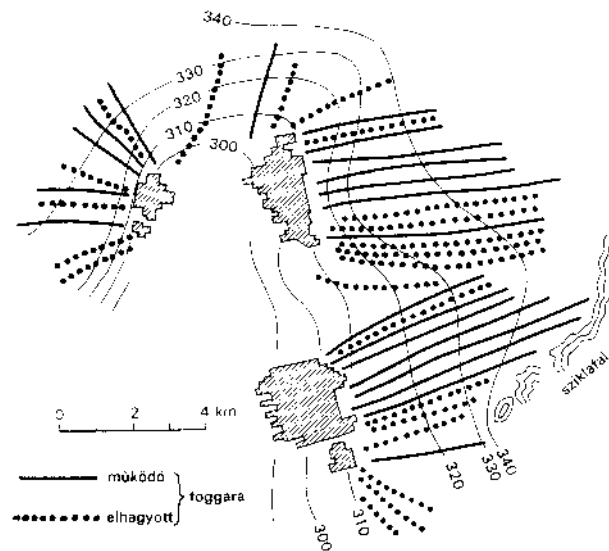
/A közölt ábrák közül a Tifinar-ABC Urbán Ernő kötetéből, a többi Szurovy – Máthé könyvéből való./

6. ábra. Nyugat-Líbia a római uralom idején

10. ábra. A Dzserma-oázis vízellátását szolgáló foggara elvi vázlata

11. ábra. Az Aulef-óázis foggarái (Chaintron nyomán)
 vonalkázott terület: kertek,
 szintvonalak méterben

Irodalom

- Almásy László 1934. *Az ismeretlen Szahara*. Franklin Társ. Bp.
- Daniels 1969. *The Garamantes, geology, archeology, and prehistory of southern fezzan*. Libia p. 38, P.E.S.L.
- Etnikumok enciklopédiája*. Budapest, Kossuth, 1993. Kiadta Longman Group UK limited 1990.
- Fehér Dániel 1943. *A Szaharán keresztül*. Röttig-Romwalter Rt., Sopron.
- Füszter Ildikó 1980. *Az új Líbiában*. Kossuth, Bp.
- Köpeczi Béla szerk. *A világ népei*. 1965. KJK, Bp.
- Lhote, Henri 1977. *Sziklafestmények a Szaharában*. Gondolat, Bp.
- Steinliber-Oberlin, E. 1934. *Les touareg tels que je les aime*. Pierre Roger, Paris.
- Szurovy Géza – Máthé Lajos 1984. *Fények a Szaharában*. Gondolat, Bp.
- Urbán Ernő 1969. *A Szahara szíve*. Gondolat, Bp.

Társadalmi rend, hatalom és irányítás

Dolgozatom tárgyát tekintve azt próbálom történetileg bemutatni, kikből lesznek a társadalom vezetői a különböző politikai rendszerekben (horda, törzs, főnökség, állam); milyen társadalmi változások járnak hozzá a vezetők személyének reprezentálódásához és specializálódásukhoz; továbbá a vezetők hogyan teremtik meg hatalmuk legitimációs bázisát, és milyen eszközöket használnak a törvény és a rend, valamint hatalmuk fenntartásához, és mindez mennyire összeegyeztethető a társadalom által elfogadott szokásjoggal.

A horda

Az emberiség legkisebb lokális csoportja, s egyben a legkorábbi és alapvető politikai egysége a horda (Bodrogi 1962:97). A hordák családok laza integrációján alapuló népcsoportok, melyek vadászatból, halászatból és gyűjtögetésből a környezetet felélve tartják fenn magukat. Népségük 12-től több száz főig terjedhet, mely alapján egyszerű és összetett hordákat különböztetünk meg. A csoportok nagysága az emberek közötti kapcsolat jellegére mutat rá, vagyis családiasak és erősek a rokonsági kötelékek; itt mindenki rokona mindenkinek. Ez a rokonsági elv jut kifejezésre az egymás közötti csereügyletekben is (általános reciprocitás), valamint alapvetően meghatározza a társadalom vezetésének formáit.

A társadalmaknak ezen a fokán kevés formális intézményt találni, és amit találunk, az sem élesen körvonalazott (Hollós 1993:132-133). A társadalmi státusok csaknem kizárólag családiasak, azaz rokonsági státuszok, társadalomszerkezetüket pedig a rokonsági viszonyok formálják. Már a családban is megtaláljuk a kor és nem szerinti tagolódást, melyet ezáltal egyetemes státuskritériumnak tekinthetünk az emberi társadalmakat illetően. A családban a vezető funkcióját a családfő látja el, mely a legöregebb, vagy egyik öreg férfitag. Ugyanezen tagolódás figyelhető meg a munkamegosztásban is, a férfiak többnyire vadásznak, a nők gyűjtögetnek és a ház körüli munkát végzik.

A társadalom egyszerűségéből és az emberek egymásra utaltságából következik – mivel mindennapi tevékenységük szorosan függ az együttműködésüktől –, hogy ezek egyben a legegyszerűbb ún. egalitárius társadalmak, melyekben nem ismerik a fizikai uralmon alapuló rangsort, de bármely más hatalmi rangsort sem (pl. vagyon, örökletes osztályok, katonai v. politikai tisztség). Ez az egyenlőség pedig a társadalom legkisebb alapegységében, a családban is érvényesül, hiszen a döntéseket közösen hozzák, minden nő és férfi beleszólásával.

Mivel itt kevés formális intézmény létezik a problémák megoldására, ezért a társadalmi rendet sem intézményesen tartják fenn. A társadalom gyarapodásával – több család él együtt – azonban a konfliktusok száma is növekszik, amit kezelniük kell. A családok közötti viszályok orvoslására döntéseket kell hozni a család szintje felett is, ezért szükség van egy döntést hozó egyénre, vagy egyének egy csoportjára, de ez a döntéshozás és irányítás a természetes főség intézményén alapszik, melyet a társadalom által elfogadott személyes adottságok tisztelete tart fenn (Service 1973:60-66). A szükségképpen létrejövő vezetők és születő döntések pedig mindezek spontán, alkalmiszülte módjaira mutatnak rá. Ilyen alkalom – a már említett családi viszályon kívül –, a katonai vállalkozás. Ennek vezetésére ideiglenes szerepkörrel és funkcióval

felruházott jobb vadászképességű férfit választanak; a természetes főség tehát a kiemelkedő képességeken, adottságokon alapszik (Bodrogi 1962:98-99), ahogy a rituális ügyek lebonyolítására is a legbölcsebbnek tartott embert szemelik ki. A vezetők, kiválasztottak tehát karizmatikusnak tartott egyének, és a pozíciókat, funkciókat a társadalom által nekik tulajdonított képességek révén, vagyis nem megszilárdult hivataluk által gyakorolják, töltik be. Ezen személyek tanácsát szokták kérni a konfliktusok orvoslására, ami arra utal, hogy az általuk megvalósuló irányítást tanácsadás révén valósítják meg, tehát végrehajtó funkciót nem látnak el.

Mivel a hordában köz hatalom nem létezik, így a rendet sem intézményesen tartják fenn. Az ítélkezést és konfliktuskezelést birkózással, kosfej-ütéssel, dalpárbajjal, dárdahajító versennyel, pletykákkal, kicsúfolással és kiközösítéssel, valamint a gerontokrácia bűnbakállítással oldják meg. Az ítélkezést, mint a politikai eszközök egyikének alkalmazását Colin Turnbull (1962) írta le, annak is az afrikai mbuti horda által megvalósított változatát. A mbuti társadalom vadászatból, halászatból és gyűjtögetésből tartja fenn magát, életmódjukra alapvetően az egymásrautaltság jellemző; tehát, hogy mindenki a számára kijelölt helyen, módon és együtt végezze a tevékenységeket. Egy halász kudarca, vagy egy sikertelen vadászat az egész csoportra nézve súlyos következménnyel járhat. Turnbull leírta, hogyan érvényesítették a szankciókat egy, a társadalmi normát megszegő férfival szemben. A férfi elhagyta kijelölt helyét, saját szakállára dolgozva több napi sikertelen halászat után dolgavégezetlenül tért vissza a táborba. Mikor tettét a többiek felfedezték a férfiak összegyűltek tanácskozni és egy új táborhely felállításának lehetőségét fontolgatták, mivel ezt egy bűnös alak bemocskolta. A bűnös késve érkezett a tanácsba, melyben hosszantartó vita támadt, végül a férfi könnyekre fakadva beismerte tettét. A tanács egy idős tagja javaslatot tett – mivel az illető beismerte tettét és kereste magában a hibát –, hogy egy másik hordában kelljen ezután halászni. A mbuti hordában a kiutasítás és a kiutasítástól való félelem a legsúlyosabb büntetés. A gyűlés után a férfi elment vadászni, hazatértekor felesége megvetéssel fogadta, majd a férfinak a család összes élelmét szét kellett osztania a hordatagok között. A törvények érvényre juttatásának, valamint a konfliktuskezelésnek ez az egyik fajtája a mbuti társadalomban, és ez megegyezik a társadalom életének szabályaival (Williams 1990:286-287).

Ezekben a társadalmakban létezik egy másik ellenőrzési módszer, mely a betegséget és a halált érinti, és amely a természetfelettibe vetett hitben gyökeredzik. Hitük szerint természetfeletti lények, erők, ősök hatással vannak az emberi világra, és ezekkel történő kapcsolatfelvételre, és ezen erők ellenőrzésére egy arra alkalmas embert szemelnek ki. Az ellenőrzésnek ezt a formáját sámánizmusnak, az ellenőrzés lebonyolítóját sámánnak nevezik.

Amikor valaki beteg lesz, rokonai természetesen segítséget szeretnének nyújtani a számára, ezért egy olyan személyre van szükségük, aki a szellemvilág lényeit, erőit az emberi világra történő pozitív hatásra készíti. Innen ered, hogy valaki specializáltabb szerepre tesz szert egy adott területen, bár nem hivatásos specialista, csak részidős, mivel tevékenységét csak szabad idejében végzi; továbbá a társadalom gazdasága sem lenne képes eltartani hivatásos specialistaként. A sámán ugyanúgy halászik, vadászik mint a többiek, csak a vallási gyakorlatot vezeti személyesen, de ez, mint mondtuk, nem jelent valódi specializáltságot, még kevésbé valódi papságot (Service 1973:84).

A törzs

A törzs közös eredettel és szokásrendszerrel bíró népességet jelent, mely saját területtel rendelkezik, de sem politikai hatalom, sem az általuk ellenőrzött terület határai sem egyértelműen meghatározottak (Sahlins 1973:138-139). Gazdálkodásukat a földművelés (írtásos, égetéses) és a nomád pásztorkodás jellemzi. Ezek szintén egalitárius társadalmak, s csakúgy

mint a hordák esetében, itt sem alakultak ki tisztán megkülönböztethető politikai szerepek (Hollós 1993:133).

A törzs szerkezetét tekintve, belülről építkező, kisebb közösségek szegmentumaiból magasabb szintű csoportokba szerveződik, de tisztán kollektív szervezettséggel nem rendelkezik. A gazdasági, politikai, vallási tevékenységeket itt sem speciálisan elkülönült intézmények szabályozzák, hanem a rokonsági és területi csoportok, a törzs ágazati és nemzeti szegmentumai, a háztartások, valamint a falvak, melyek így szervezetként mutatkozhatnak. Az ilyen módon hierarchizálódott, struktúráját tekintve decentralizált kulturális képződményt primitív szegmentális társadalomnak nevezik (Sahlins 1973:138). A társadalmi viszonyokat itt a rokonsági kapcsolatok uralják, melyeket az együttműködés és az erőszakmentesség jellemez. A rokonság – E.B. Taylor szerint – a társadalmi élet egyik legfőbb princípiumát fejezi ki. Egyes népek nyelvében a „rokonság” szó fejezi ki a „békét” is, mint például a nuereknél; valamint a Fidzsi-szigetek lakóinak nyelvén a „rokonok módjára élni” kifejezés ekvivalens a „békében élni” kifejezéssel. Ugyanitt az „idegen” szó azt jelenti „nem rokon”, tehát megjelenik az ellenség fogalma, mely a „mi” és az „ők” közötti szimbolikus határ kifejeződése és a csoporttudat megnyilatkozása. Azonban a rokonsági kifejezések döntően a béke keresésének egyik útját jelzik (Sahlins 1973:152-153).

Már említettük, hogy a társadalom szerkezetében a csoportok szegmentális hierarchiát alkotnak, de a szegmentumok közötti hierarchiát nem biztosítják felülről politikai intézmények, mint egy szuverén autoritás esetében, viszont a társadalmi építményt biztosítaniuk kell valamilyen formában. Az integráció biztosítására két intézmény létezik, az egyik a korcsoportok intézménye, a másik az osztályozó rokonsági rendszer. A korcsoportok intézménye nem rokonsági alapon szerveződik, hanem alá van rendelve szervezetének. Ilyen alapokon szerveződnek a katonai, a vallási és a generációs csoportok. A rokonsági elv erejét mutatja, hogy az adott csoportba történő tagfelvétel esetében szerepet játszik, hogy a belépő rokona e a csoport valamelyik tagjának. A másik integrációs intézmény pedig azt a célt valósítja meg, hogy az azonos társadalmi szerepeket betöltő rokonok közös osztályba tartozzanak. Ezek az intézmények biztosítják, hogy a társadalmon belül ne uralkodjék el a mindenki mindenki elleni harca (Sahlins 1973:153-154).

Azonban már itt megtaláljuk a rokonsági rendszer lazulását, mely a létrejövő közeli és távoli rokonok kapcsolati kategóriáiban érhető tetten, de a rokonság által meghatározott szerveződési szintek a szociokulturális integráció szektorait is magában foglalják, és így az egyes szektorokat – önszabályozottságuknál fogva – összefogja. Létrejönnek azonban a perifériális közösségek, melyek beindítják a társadalom peremek felőli bomlását. A bomlás – a rokonsági minőség leértékelődése – pedig létrehozza a politikai szövetségek és ellentétek apró szövetségét. Az egyes csoportok közötti távolság növekedésével (centrum–periféria-elv) pedig reprezentálódnak az eltérő érdekek, melyek a társadalmi konfliktusok forrását képezik, és akár halálos kimenetelűek is lehetnek (Sahlins 1973:164-166).

A vázolt folyamat pedig egy újabb integrációs elvet, intézményt hív életre, melyet egy vezető személye biztosíthat. Ezeket a politikai vezetőket „kisfőnök”-nek, ill. „Nagyember”-nek (big man) nevezik. A társadalmi reprezentáltságukat azonban már nemcsak a tekintélytisztelet tartja fenn, hanem a pozícióik birtoklásával felülről történő irányítást, tehát személyes autoritást valósítanak meg.

A „kisfőnök” beiktatott autoritás, mely örökölhető tisztség, bár sokszor hivatalos címe sincs, kevés funkciója van, valamint kevés befolyással, tekintéllyel rendelkezik. A „Nagyembernek” sincs címe v. meghatározott hatalma, de vonzza az embereket, tekintélye van előttük és a bizalmukat élvezve példaképként szolgál számukra. A külső (gazdasági, politikai) ügyletek lebonyolítását rá bízák, így a közösség jóléte a „Nagyember” működésétől függ; tekintélye sikerei mértékében emelkedik, ám tisztségét nem birtokolja (Sahlins 1973:170-171).

A társadalmi szabályozás – a deviáns viselkedés és más konfliktusok kezelésére – akárcsak a hordák esetében, itt is informális módon (szankciók és megerősítés) történik, és itt is alkalomszülte szituációkban jut érvényre. Margaret Mead az új-guineai arapesekekről írta, hogy csak kevés kialakult szankciót tartanak nyilván, mert fogalmuk sincs, hogyan kellene az adott szituációban eljárni. Ilyen helyzetek például, mikor jellemhibás, agresszív emberekkel kellene elbánniuk. Az életvitel szabályozását itt is szankciók és tabuk szolgálják, és ezeket alkalmazzák a társadalom normáitól eltérőkkel szemben. Mead leírta, hogyan alkalmazták a szankciót egy asszony fiának kiontott vére miatt kialakult konfliktusban; esettanulmányában további szankciókról is (tabuk, varázslat) beszámol, melyeket a nemek közötti viszonyok szabályozására használtak. Egy további szankció pedig egy idősebb rokon megátkozása volt (Mead 1970:146-148). A társadalmi szabályozásnak még több formája is létezik, például katonai és vallási (titkos) társaságokkal, közvetítő gerontokráciával, továbbá egymás közötti háborúkkal is lehetséges.

A titkos társaságok történetileg az ifjúvá avatásból fejlődtek ki. Céljaikat tekintve a közösség jólétére irányulnak (jobb termés, esőcsinálás, gyógyítás, hadi szerencse biztosítása, a nemzetségek presztízsének növelése, valamint a törvények és a rend fenntartása). Jellemzőik: zártság, hierarchikus rendekbe tömörülés és a vallási specializáltság. A politikai intézmények közül a vallási (sámán, titkos társaság) specializálódott elsőnek; „a tömegből a sámán emelkedik ki elsőnek” – írja Kaj Birket-Smith. A társaságok bizonyos látens hatalmi szerveződmények, melyek átszövik a társadalmat (Ecsedy 1990:107). Tagságuk nem öröklődő (Birket-Smith 1962:242), de például a burun gyógyító emberek esetében örökletes (Ecsedy 1990:107).

A törvény és a rend fenntartásában törvényszékként működhetnek a törzsek közötti viszályokban, vagyis a bírói funkciót betöltve a hatalom egyik területét birtokolják. A szankciók alkalmazását tekintve akár terrorhatalmat is gyakorolhatnak – mint például a poro társaság esetében –, de zsarolást is alkalmazhatnak eszközként. A szudáni mundingók mumbo jumbo társasága a nők félrelépésével szemben a megkorbácsolás eszközt alkalmazza; azonban nem feltétlenül ilyen kegyetlenek a társaságok eszközei a társadalom normáitól eltérő magatartásúakkal szemben.

Colin Turnbull (1970) arról számolt be, hogy az afrikai törzsi bíróságok vonakodnak a bűnösség terhét egyetlen emberre hárítani; úgy járnak el, hogy az egész társadalom számára a lehető legjobb legyen. A bíróság a büntetéssel szemben a rábeszélést részesíti előnyben; a társadalommal való szakítást nem tűrik, továbbá a társadalmon belüli viszályokat sem. A társadalom egyik alapvető feladata, hogy megakadályozza a szakítást, ha a társadalom hálójában rés támad, be kell foltoznia azt, viszályba keveredett embereket ki kell békítenie és a barátságot helyre kell állítania. Az öregek tanácsának (gerontokrácia) kimondottan feladatává teszik a viszályok elsimítását. Afrikában tisztelet övezi őket, koruknál fogva is, s a társadalom szétesésének megakadályozásában van kiemelkedő szerepük. A vének munkája már a viták kirobbanása előtt megkezdődik, megjegyzéseket tesznek arra, aki nem a társadalmi elvárásoknak megfelelően végzi feladatát, így veszik elejét a bajnak (Turnbull 1970:143-156).

A főnökség

A főnökség a törzssel ellentétben olyan részekből áll, melyek szerkezetileg és funkcionálisan is megkülönböztethetők egymástól, továbbá központosított vezetése van (Hollós 1993:135). A főnökség tehát túllépte a szegmentális széttagoltságot és adminisztratív hierarchiát teremtve a helyi közösségeket alegységekké fokozta le. A népesség számának növekedése tehát létrehozta az alegységek differenciálódását és a rokonság maga is a rangsorolás alapja lett. Ez a rangsor azonban még nem hoz létre osztályokat, tehát még nem beszélhetünk

osztálytársadalomról. A rokonsági fokozatok megkülönböztetésén alapuló ún. konikus nemzettségben a nemzetséghez tartozás politikai jelentőséget kap. A nemzetség tagjait a közös őstől történő származtatás integrálja, és az őstől való távolság függvényében tesznek különbséget a csoporton belül. A közös ős elsőszülötte a legmagasabb rangú, tehát a kor szerinti tagolódást itt is megtalálható. A közös ős leszármazottai tovább differenciálódnak egy főágra (rangidősek), és egy oldalágra (fiatalok). A főág rangidős tagjaiból kerülnek ki az ágazat vezetői, akik a helyi települést uralják. Közülük kerülnek ki a főnökök is, így a törzs több altörzssre bomlik, így hozva létre a főnökségek rendszerét. Ezek kulturálisan és gazdaságilag is elkülönült egységekként működnek, és vezetőik intézményesített előjogokkal járó hivatalos tisztséget viselnek, vagyis kimondottan vezetésre specializálódtak. Ezek a főnökök már egész ember-tömegeket mozgósítanak házuk építésére, munkaszolgálatra rendelhetnek embereket, valamint ceremoniális kísérettel, udvaroncok egész hadával veszik magukat körül; azonban néhányukat még mindig tekintélytisztelet övezi.

Ha visszatekintünk egy pillanatra a törzs politikai vezetésére és gazdasági jellemzőire, megállapíthatjuk, hogy azokat a kölcsönösség és a körforgás jellemezte. Ez úgy jelentkezett, hogy a főnöknek javakat szolgáltatott be, de ő ezzel azt a kötelezettséget is magára vállalta, hogy alattvalói igényeit is a legmesszebbmenőkig figyelembe veszi. Így létrejött a köznép és a vezetők közötti reciprocitás (Sahlins 1973:271). A törzsi politika alapja a főnök nagylelkűsége – szétosztott vagyonával támogatottságot, a politikai rendnek megerősítést szerzett. Ellenben a főnökség esetében a javak centralizált körforgása – a vezetőhöz és onnan a köznéphez – megakad a rangok és pozíciók előre meghatározott rendszerében. A főnöki hatalom már nemcsak örökölhető, de egyenesen isteni eredetű – származása tehát természetfeletti képességekkel ruházza fel alakját. Itt már a kölcsönös lekötelezettség főnök és alattvaló között nem létezik; a főnök népének tulajdonosa, nem tartozik számadással népének cselekedeteiről, és a népnek kötelező a szolgáltatás. A főnök bírói és végrehajtói hatalmat gyakorolhat, a társadalmi normáktól eltérővel szemben ítéletet hozhat. Míg a törzs esetében, ha a vezető nagyobb vagyont halmozott fel, elpártoltak tőle, esetleg meg is gyilkolhatták, ha nem volt elég bőkezű; a főnökség esetében már vagyont halmozhat fel, mely tiszteletet ébreszthet személye iránt, de ez egyben szimbolikus határt is von a köznép és a főnök közé (Sahlins 1973:176-178). Vagyona tehát kétélű fegyver, mellyel a lázadás szellemét is megidézheti. Hatalmának megerősítésére két eszközt használ, a tabuk rendszerét és a megadóztatást. Viszont az így felhalmozott vagyon ínséges időkben, természeti csapások esetén készletül is szolgál. Megállapíthatjuk, hogy a főnökség rendszerében megkezdődik a hatalmi alapok felhalmozása és redistribúciója (újraelosztása).

Sebestyén Éva (1990) három angolai megyében vizsgálta (1986–1990) a hagyományos népi hatalom mai állapotát. Az ottani főnökségben a hatalmi struktúra két vonalon érvényesült: a főnök és tisztségviselői egyfelől, valamint az ágazatvezetők oldalán. Sebestyén először külön-külön vizsgálta a két struktúrát, majd kapcsolatukat elemezte.

A „nagy falufőnök” intézményének kialakulása külső hatásra, portugál befolyás következtében jött létre. A falufőnök választás útján nyeri el mandátumát, de a megbízatás örökölhető és mandátuma élethossziglan tarthat. Az ágazatvezetők részéről a főnökkel szemben támasztott követelmények: értelmes legyen, több nyelven beszéljen, jó családból származzon, vezetésben való jártasság, erkölcsi feddhetetlenség jellemezze, vagyona legyen. Személyét az „első honfoglaló”-nak tekintett ágazatokból választják; legfőbb feladata a bíraskodás, melyet az ágazatvezetőkkel közösen lát el. Kis bűnökért (lopás, verekedés) kis állatot, pl. kecskét kell fizetni, nagy bűnökért nagy állattal vagy pénzbüntetéssel kell megfizetni.

Az ágazatvezetők jelenléte a társadalomban észrevehetőbb, de annál erőteljesebb. A falu életének irányítása az első honfoglaló ágazatok kezében van. Ágazatvezetők a legidősebb és a legjobb szellemi képességekkel rendelkező férfiak lehetnek. Mandátumuk

életfogytiglan tart. Tevékeny részt vállalnak az adminisztrációból és a falu életének irányításából. A főnökkel szemben – akinek csak bírói hatalma van – ezek a bírói funkción kívül a végrehajtói hatalmat is gyakorolják; még a falufőnöknek is engedélyt kell kérnie tőlük, ha változást szeretne kieszközölni.

Összefoglalva az autoritás az ágazatvezetők kezében van – melyet a hagyományos rokonsági rendszeren keresztül érvényesítenek –, azonban döntéseik végrehajtása a tőlük függő falufőnökön múlik. Az alárendelt szerepben funkcionáló falufőnök ki van szolgáltatva az autoritással rendelkező ágazatvezetőknek (Sebestyén 1990:102-107).

Az állam

A legösszetettebb, komplex politikai szervezet az állam (Hollós 1993:136). Nagy népességű, belsőleg megosztott, hierarchizált társadalom, mely szuverén kormányzattal rendelkezik, elkülönülve az államot alkotó népességtől. Gazdaságát tekintve nagyfokú specializáltság jellemzi.

Az afrikai tradicionális államok létrejöttét a következő folyamatok generálták. Először a népesség gyarapodásával az anyaközösségből kiváló csoportok szóródása; másodsor a lakatlan területek benépesítése, az elsőnek megtelepedett csoport földhöz való jogának privilegizálása; továbbá a háborúk következtében meginduló centralizáció, melyet gyors bürokratizálódási folyamat követett, melyre a szétagoltság megszüntetése miatt volt szükség; és végül az európai behatolás.

Fekete-Afrikában a népesség gyarapodásával városok, városállamok jöttek létre, melyekben az egyes foglalkozási ágak nagyfokú specializációt mutatnak, és az európai céhekhez hasonló szervezeteket hoztak létre.

A háborúk következtében a hódító arisztokrácia hatalma megnőtt, amit csak egy gyors centralizáció tudott ellensúlyozni, magával hozva a kormányzati bürokrácia elterjedését mely a lakosság további differenciálódását eredményezte.

A társadalmi szervezetben is változás állt be, ami a rokonsági kötelékek háttérbe szorítását jelentette és a lokalitás (földrajzi terület) előtérbe kerülését. Azonban a kép nem ilyen egyértelmű, hiszen néhol a rokonsági kötelékek igen erősnek bizonyultak, továbbá a rokonsági egység és a nem-rokoni lokális csoport egyúttal hatalmi egységet képezett a föld birtoklásán keresztül.

A terület már etnikailag is roppant differenciált lehet, ami pl. Ruanda esetében etnikai rétegzettséget is jelent, tovább gyarapítva a társadalmi feszültségek számát. A ruandaiak rétegzettsége a következőképpen alakult: a pásztorkodó tutszik, a földművelő hutuk és a zsákmányoló twa pigmeusok. Az egyes területi egységeket az uralkodó rokonságához tartozó tutszi főnökök igazgatták; ezek az uralkodó közvetlen klienseiként katonai feladatokat is elláttak, akiket bármikor leválthatott. Ezeket követte a duális adminisztráció, mely a területvezetők hatalmát volt hivatva korlátozni. Az utolsó szinten pedig a lokális vezetők helyezkedtek el, akik terményeket gyűjtöttek be a hutuktól.

Colin Turnbull (1970) a silluk királyság szerveződését írta le könyvében. A sillukoknak külső fenyegetettség és a felaprózódás veszélye miatt az egység érzésére volt szükségük, egy közös szimbólumra, melyre feltekinthetnek. Megoldásként királyt választottak az egyik nemzetségszereplő személyében; ő képviselte a törzs közös őst. A közös őstől való származás eszméje a hatalom egyik megalapozója, és az afrikai királyságok fő biztonsági szelepe. A természetfeletti (fiktív) közös őshöz tartozás biztosítja az uralkodó isteni eredetéből következő sérthetlenséget és korlátlan uralmat; továbbá ez az ősz biztosítja számára, hogy nem idegenként bánnak vele, hanem mint családtagra tekintenek fel: ősz, az „Atya” – így mindenki rokonának tekinti.

Az uralkodónak biztosítva van korlátlan törvényhozói, bírói és végrehajtó hatalma, de nem él vissza vele, hatalma csak a fontosabb népi szertartásokra korlátozódik, mely nélkül hitük szerint népük széthullana. Az uralkodó legfőbb feladata a nép egységét megőrizni.

Az uralkodó hatalmának transzcendens megalapozása mellett a másik legfontosabb hatalmi biztosíték, hogy az „első földfogláló”-nak egyenesági leszármazottja legyen. Itt azonban fontos megjegyeznünk, hogy az állam kohézióját biztosító őstisztelet az állam centralizációjának gátja is, és az afrikai államok esetében csak ritkán fordul elő – mint például Dahomey esetében – despotikus uralom (Ecsedy 1976:291).

Az uralkodó hatalmát ezenkívül adóval és az újraelosztás jogának megszerzésével, az uralkodó személye köré vont tabukkal (Birket-Smith 1969:258), hadsereggel, továbbá mítoszalkotással erősítheti meg, valamint az örökletes tisztségviselők lecserélésével, melyek helyébe saját lekötelezettjeit állítja.

A népesség számának gyarapodásával (mint például a nigériai jorubák esetében kb. 6.000.000) a jogviták száma is nő. Így a több funkciót betöltő főnökkel szemben az uralkodónak segítségre van szüksége a feladatok ellátásához. A feladatokat átruházza a nagycsaládok fejeire, és minél nagyobb a társadalom, annál több az átruházások száma. A jorubák esetében a nemzetségi, ágazati, nagycsaládi felosztás sem elegendő – 50 királyságra oszlanak.

Már említettük, hogy a társadalomból a varázsló és a sámán személye emelkedik ki elsőnek. Az egalitárius társadalmakban csak részidős specialistákat találtunk, az államban létrejönnek a hivatásos specialisták, melyek már vallási rendszereket alakítanak ki, és melynek feladata a társadalom alsó részét a szélesebbe integrálni. A papság mint osztály létrejöttéről csak monoteista vallások esetében lehet beszélni. Afrikában a papok rendszerint vének, hivatalos pozíciójuk van, melyet örökül hagynak. A papok rangidős ágazatok rangidős tagjai. Feladatuk a nemzetségi, törzsi szertartások elvégzése, esőcsinálás; fontos feladatuk továbbá az átmeneti rítusok lebonyolítása, melyek az emberélet fordulóit vannak hivatva biztosítani. Az avatásnak különleges fontossága van a társadalomban – csoport-összetartó, mert azt a funkciót tölti be, amit nálunk a jogszabály. Biztosítja az általánosan elfogadott magatartáshoz való alkalmazkodást, amit erkölcsös életnek neveznek (Turnbull 1970:143-156).

Már említettük, hogy Afrikában csak ritka esetben valósulhatott meg erős centralizáció következtében ázsiai típusú despotikus uralom. Ilyenek például Dahomey és a Ganda királyság. A következőkben a Ganda királyság erősen központosított társadalmát fogom bemutatni.

A ganda népcsoport amikor az európaiak először találkoztak velük, kb. egymillióan voltak, Afrika középkleti részén éltek, a Viktória-tó északnyugati partján. Társadalmuk három osztályra tagolódott: uralkodó osztály, szabadok és rabszolgák. Az európaiakkal való találkozásuk előtt a rabszolgák nagyobb része a háborúkban szerzett foglyokból került ki, de más rabszolgák is voltak. Előfordult, hogy a gyerekeket a szegény szülők elzálogosították, vagy eladták rabszolgának. Egy rabszolगतulajdonos teljes joggal rendelkezett rabszolgája felett, azt eladhatta, vagy akár meg is ölhette. A rabszolganők, ha tulajdonosuk háreméhez tartoztak, és szültek neki egy gyermeket, szabadokká válhattak. A szabadok kis földet bérelhettek, melynek bérleti jogát a királytól, vagy annak egyik alfőnökétől szereztek meg. A föld egyedüli birtokosa a király, és ő osztja szét a kormány tagjai és rokonai között. Halála esetén a földek ellenőrzési joga az új király kezébe kerül, aki saját emberei és lekötelezettjei között osztja szét.

A ganda társadalom 36 exogám totemisztikus kláncsoporton alapszik, akik közös őstől patrilineárisan származtatják magukat. Minden klánnak külön neve van, két totemcsoportra oszlanak és dobjelekkel különböztetik meg egymást. A király az egyik klán tagja, de hogy melyik klánból kerüljön ki a király, az nem választás, hanem tradíciók által meghatározott; aki pedig király szeretne lenni, annak követnie kell a hagyományt.

A klánok igényt tartanak arra a jogra, hogy a király közülük kerüljön ki, vagy, hogy erős legyen a kapcsolatuk vele. A klánok a király környezetéhez tartozva jogot formálhatnak arra, hogy felmentsék magukat a munka alól.

A ganda királyság abszolút monarchia volt, a király korlátlan hatalommal rendelkezett az élelem, az anyagi javak és az emberek felett, ezeken kívül az összes állami tisztséget is ő töltötte be. Személyét misztikus aura vette körül, senkinek sem volt szabad étkezés közben látnia (tabu). A palotán kívül hordárok vitték és ettől rituálisan megtisztultak. Ha viszont egy alattvaló a király környezetében tüsszentett, megölhették, sőt akkor is, ha mindezt a király csak álmodta. Ha környezetéből valaki megszegte az etikett szabályait, lefokozták tisztségéből.

Az állam politikai szervezete két főnöki tanácsból állt. Az egyik a „nagy irányító” (vagy katikiro), a másik a „király anyai ágú kötelékének őrzője” (vagy kimburgwe) nevet viselte. Ezek után következett a 10 „nagyfőnök” (vagy basaza), akik 10 kerületben a kormányzói funkciót töltötték be; továbbá 6 alfőnök mindegyik kerületben. Ezeket a király nevezte ki a kerület nagyfőnökeinek tanácsára (Williams 1990:306-307).

Ha ezt a hierarchikus struktúrát kommunikációs csatornaként fogjuk fel, akkor az üzenetek (hír) eljutása a társadalom hierarchiáját fogja visszatükrözni. A folyamat a következő: a király közvetlenül nem küldhet küldöncével üzenetet a törzs egyszerű tagjainak, csakis a rangban közvetlenül alatta elhelyezkedő főnökének, aki viszont saját küldöncével küldi tovább a rangban alacsonyabban álló főnökhöz. A köznéphez ettől a főnöktől jut el az információ (Szecskő 1971:106).

A királyi hivatalnokok a „nagytanácsban” foglaltak helyet, ezek különböző bel- és külpolitikai konfliktusokkal kapcsolatos tanácsokkal látták el; továbbá a kihallgatásokat is ők vezették, valamint az ítéleteket is ők hozták, melyek azonban a kerületek felől megfellebbezhetők voltak.

A kivetett adókat a király által kinevezett adószedők szedték be, továbbá ezek képezték a király testőrségét, valamint a végrehajtók körét. A közmunkákat a „nagy irányító” vezette, aki a munkások ezreit osztotta el a 10 kerületi kormányzón keresztül. Közmunkák esetén a király felügyelői intézték a munkások kifizetését.

Hétköznapi esetnek számított, ha egy köznapi férfi eladósodott, és ilyenkor előfordult, hogy feleségét elzálogosította, vagy gyermekét rabszolgának adta mindaddig, amíg adósságát vissza nem fizette közmunkák formájában.

A trón patrilineárisan öröklődött; az új király vagy a fia lehetett, vagy az előző királyt választották meg újra. A király hosszantartó háborúkat vívott a szomszéd népekkel, melyek az élelemért, az anyagi javak és a rabszolgák megszerzéséért folytak. A hadseregbe történő sorozást – a hagyománynak megfelelően – a király intézte. A katonák a háborúban nyújtott bátor magatartásukért jutalmat kaptak, pl. földterületet és élelmet. A gyáva viselkedést a társadalom megvetése kísérte, tehát a kirekesztés szankciójával járt, valamint az egyén tulajdonának teljes elkobzásával (Williams 1990:307).

Dolgozatommal azokat a történelmi, társadalmi, gazdasági, politikai folyamatokat próbáltam érzékeltetni, amelyek a bevezetőben felvázolt kérdéseket megvilágítják. Megállapítható, hogy a népesség gyarapodása, a rokonsági rendszer lazulása alapvetően járult hozzá a vezetők specializálódásához, társadalomtól való elkülönülésükhöz. Ennek révén pedig a hatalmi és gazdasági eszközök felhalmozásával és monopolizálásával a társadalom felülről történő irányítását valósítják meg. A felülről történő irányítás pedig a társadalmat vezetőkre és vezetőkre tagolja, mely az osztálytársadalom kialakulásához vezetett. A felhalmozott hatalmi és gazdasági alapok pedig az újraelosztás elvét hívták életre. A bemutatott folyamatok, társadalmak nemcsak a múltban léteztek, hanem a mai aktuális politikai események részét képezik. A folyamatokból levont tanulságok pedig ma is hasznosíthatók, gondoljunk csak arra, hogy az

erős centralizáció és despotikus uralom csak rövid ideig tartható fenn, ennek ellenére századunkban is több kísérlet történt megvalósításukra. Az osztályok közötti ellentétek még ma is a társadalmi konfliktusok alapját képezik, amennyiben a társadalmi csoportok érdekazonosságai eltérnek egymástól. Az etnikailag heterogén képet mutató társadalmak, mint a fent említett ruandai példa, arra is felhívják a figyelmet, hogy az azonos társadalomban élő eltérő kultúrájú, vallású közösségek szétfeszíthetik a társadalmi kereteket, ha az illető etnikum egyenlő jogai, esetleg területi autonómiája, különállása nincs biztosítva. A ruandai etnikai viszály napjaink aktuálpolitikai eseményei közé tartozik, hiszen a tutszik és a hutuk közötti etnikai ellentét ismét kiújult.

Jegyzetek

1. A történetiség itt nem egy evolúciós skála melletti meghatározást jelent.
2. A társadalomnak ezen a szintjén csak a munkamegosztás specializálódott.
3. Természetesen más integrációs elvek is léteznek. Ilyen például a természetfeletti, v. közös őstől való származás hite, valamint a totemcsoportozás.
4. A konikus nemzetség hierarchizált és szegmentálódott közös leszármazási csoport – a központosított törzs egyik fontos elve.
5. itt elsősorban az Ecsedy Csaba által használt „tradicionalista állam” terminust használom, mely főnökséget, monarchiát, királyságot és birodalmat jelent.
6. Állandó katonaság, valamint fegyveres erőszak egy társadalmon belül általában nincs Afrikában.
7. Osztálytársadalomról az afrikai tradicionális államokat illetően nem beszélhetünk.

Bibliográfia

- Birket-Smith, Kaj 1969. *A kultúra ösvényei. Általános etnológia*. Budapest: Gondolat.
- Bodrogi Tibor 1962. *Társadalmak születése*. (Gondolattár 13.). Budapest: Gondolat.
- Davidson, Basil 1965. *Az újra felfedezett ősi Afrika. A fekete anya. Afrika a megpróbáltatás éveiben*. Budapest: Gondolat.
- Ecsedy Csaba 1976. Földtulajdon és államszervezet Fekete-Afrikában. In Tőkei Ferenc szerk. *Őstársadalmak és ázsiai termelési mód*. (Elvek és utak). Budapest: Magvető.
- Ecsedy Csaba 1990. A burun gyógyító emberek szervezeteiről. In Borsányi László, Ecsedy Csaba szerk. *Etnológiai tanulmányok*. (Történelem és kultúra 5). Budapest: MTA Orientalisztikai Munkaközösség.
- Malinowski, Bronislaw 1972. *Baloma. Válogatott írások*. Budapest: Gondolat.
- Mead, Margaret 1970. *Férfi és nő. A két nem viszonya a változó világban*. Budapest: Gondolat.
- Sebestyén Éva 1990. A hatalom és autoritás: A falufőnök és az ágazatvezetők viszonya Angolában. In Borsányi László, Ecsedy Csaba szerk. *Etnológiai tanulmányok*. (Történelem és kultúra 5). Budapest: MTA Orientalisztikai Munkaközösség.
- Service, Elman R. – Sahlins, Marshall D. – Wolf, Eric R. 1973. *Vadászok, törzsek parasztok*. Budapest: Kossuth.
- Suret-Canale, Jean 1983. *A négerkereskedelemtől a neokolonializmusig. Afrika-történeti esszék*. Budapest: Kossuth.
- Szecső Tamás 1971. *Kommunikációs rendszer – köznapi kommunikáció*. (Szociológiai tanulmányok 11.). Budapest: Akadémiai.
- Turnbull, Colin M. 1970. *Az afrikai törzsek élete*. Budapest: Gondolat.
- Wilhelm Gábor 1990. Sámánok, papok, asszonyok. In Borsányi László, Ecsedy Csaba szerk. *Etnológiai tanulmányok*. (Történelem és kultúra 5.). Budapest: MTA Orientalisztikai Munkaközösség.
- Williams, Thomas Rhys 1990. *Cultural Anthropology*. New Jersey, Prentice Hall, Englewood Cliffs.

Tartalom

A.Gergely András: Úton az analitikus hatalom és a politikai társadalom felé.....	3
Horváth B. Ádám: A tuareg társadalom	14
Soltész János: Társadalmi rend, hatalom és irányítás.....	23

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetei

1). A. Gergely András: Kisebbségi tér és lokális identitás I. Az erdélyi városok és a magyar kisebbség a XX. században a modernizáló várospolitikai és a kisebbségellenes homogenizálás (romanizálás) elszennvedője, az etnikai identitás elmosása pedig a kulturális genocídium eszköze lett. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 53 1.

300,- Ft (29 oldal)

2). A. Gergely András: Kisebbségi tér és lokális identitás II. A kisebbség kulturális sajátosságainak egyike a társadalmi térhasználat, a térátélés etnikus tradícióinak és reprezentációjának rendszere a helyi társadalmak szintjén, s részét képezi az etnikus identitástudatnak, a szerepviselkedésnek, az életvezetési mintáknak és a politikai mező átalakulásának is. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 54 X.

300,- Ft (29 oldal)

3/A). A. Gergely András: Forráselemzés: Kopács, táj- és népkutató tábor a Drávaszögben (1942). Több ezer jegyzetlapon megmaradt forrásanyag ismertetése, Kopács etnohistoriájának, tájnéprajzának és szociológiai jelenségvilágának bemutatása, amely összehasonlító eszköz lehet a további kutatások szolgálatában, s kísérlet egy mikrorégió helyi társadalmainak, etnikai közösségeinek pontosabb megismerésére. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 55 8.

300,- Ft (28 oldal)

3/B). A. Gergely András: Forráselemzés: Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok” körében, a XX. századi városfejlődés árnyékában. Az elemzés mintegy három évtized szakirodalmi alapján a soknemzetiségű jugoszláv öngazgatási rendszer vonásait és a félmillió magyar kisebbség sorsát követi a városfejlődés és a gazdasági-etnikai-migrációs folyamatok közepette egészen a nyolcvanas évek végén lezajlott rendszerváltó korszakig. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 56 6.

350,- Ft (35 oldal)

4). A. Gergely András: Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok. Kisebbségi szereptudat, tájegységi autonómia változása egy regionális térben nem feltétlenül reprezentált, s még kevésbé törvényszerűen nyilvánosan megjelenő természetű. A magyarországi kunok történeti régiójának, a Kiskunságnak néhány térségi sajátosságáról szóló tanulmány egy illegitim társadalmi identitástudatról, a tájegység városaiban jellemző civiltársadalmi aktivitásról és történeti szerepről értekezik, amely látszólag elveszett a hazai modernizáció folyamatában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 57 4.

250,- Ft (24 oldal)

5). Szerk.: A. Gergely András: Rövid etnoregionális elemzések. Egyetemi hallgatók tanulmányai antiszemizmusról, a magyarországi szerbek politikai közösségéről, romániai interetnikus konfliktusról, orosz-magyar vegyesházasságokról, köztéri indián zenészek téralakító eszközeiről, a magyarországi bolgárok kulturális identitásáról. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 58 2.

450,- Ft (90 oldal)

6). A. Gergely András: Identitás és etnoregionalitás. A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában. Az önazonosság egyben a másokkal szembeni pozíció eszköze és az etnikai társas lét feltétele is, az etnoregionalitás pedig intézményesülő társadalmi törekvés, amely az egyes nagytájak/régiók népességének önszervező erőit egyesíti, térfoglalásra és térkiszárazásra formál igényt, s annál inkább hatalomellenes, államellenes lesz, minél kevesebb öngazgatási szabadsága van az egyes etnikumoknak. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 59 0.

450,- Ft (98 oldal)

7). Szabó Ildikó: Közösség szerveződési folyamatok a magyarországi románok körében. Az összehasonlító tanulmány három magyarországi románok-lakta településen (Méhkeréken, Gyulán és Körösszakálon) tárja föl az interetnikus viszonyokra jellemző különbségeket és sajátosságokat. Az etnikai identitást elsősorban a nyelv és a kultúra hétköznapi életbe ágyazódott mintáiból keresi vissza, kistáji és regionális kihívások, kisebbségi válaszok formáit elemzi, önmeghatározások és kölcsönkapcsolatok nehézségeiben éri tetten. A kutatás adatbázisa elektronikus adathordozón az Etnoregionális Kutatóközpontban elérhető. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 60 4.

350,- Ft (45 oldal)

8). A. Gergely András: Politikai antropológia. /Interdiszciplináris közelítések/. A politikai antropológia eszköztára és számos kutatási irányzata az etnikum-kutatások, a politikatudomány, a politikai szociológia és a kulturális antropológia köztes területén kínál lehetőséget a társadalmak és a politikai rendszerek elemzésére – elsősorban a nem-intézményes társadalmi szférában. Primitív társadalmak, törzsi politikai viszonyok, informális hatalomérvényesítés, politikai magatartások és normák, modern kapcsolathálózatok értelmezéséhez visz közelebb az antropológiai gondolkodásmód – ehhez kínál bevezetőt az egyetemi oktatásban is kipróbált tematikájú tanulmány. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 61 2.

400,- Ft (72 oldal)

9). A. Gergely András: Tér – szimbólum – politika. Politika a térben, tér a politikában. Miként jelenik meg – vagy miképpen rejtőzik – a politika a térben? Hogyan függ össze a politikai hatalom térbeli kiterjedése, megjelenítődése az etnikai, társadalomrétegződési, szimbolikus térfoglalási helyzetekkel? Egy kisváros, a főváros és a „nemzeti” szintű politika terét, megjelenésmódját, belső dimenzióit kutatja a szerző. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 62 0.

400,- Ft (83 oldal)

10). Boglár Lajos, Papp Richárd, Tarr Dániel, Tóth Bernadett: Etnikum és vallás. Apróbb írások a vallási kommunikáció körében. Négy írás az etnikai szféra és a vallás egyes összefüggéseiről, melyekben az elméleti vagy empirikus összegzések alapján etnosz és vallás összefüggései tárulnak föl. Egy figyelem-ébresztő esszé és három terepmunkára épülő beszámoló jelenik meg egy füzetben (a csíksomlyói búcsúról, a tahitiak sajátos voodoo-hitéről és a tibeti hitvilág egyik jellegzetes alakjának szimbolikus jelentésköréről). A társadalmak kulturális tartalmai e megközelítések és megértő elemzések nélkül ma már egyre nehezebben remélhetők. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 63 9.

350,- Ft (51 oldal)

11). A. Gergely András: Kisebbség – etnikum – regionalizmus I. Állam, nemzet, ellenkultúra és kisebbségiség. A tanulmány az etnikai csoportjelenségek történetét, az etnikumfelfogás történeti és modern politikai jelenségét elemzi, kiemelve az etnikai és regionális mozgalmak folyamatát, mint a világpolitika és a nemzetpolitikák szükségképpen egyik legfontosabb következményét, amely a kisebbségi jogok, a civiltársadalmi mozgások és a lokális kezdeményezések alakjában az állami beavatkozás és az államhatalmi gyámkodás ellen fordítja a modern társadalmak etnikai tömegeit. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 64 7.

400,- Ft (139 oldal)

12). A. Gergely András: Kisebbség – etnikum – regionalizmus II. Etnoregionalizmus Magyarországon? Van-e lehetősége az etnoregionalizmus kialakulásának Magyarországon? A regionalizálás mint mozgalom a politikai átmenet korszakában az ország régióinak áttagolódását is eredményezheti. Milyen összefüggések vannak a magyar társadalom gazdasági-, történeti- vagy osztálytagozódása és a politikai szegregálódás, a mentalitások, etnikai csoportok, szubkultúrák, tájegységi identitások térbeli eltérései között? A tanulmány kísérlet egy alkalmi összegzésre, melyben a tradicionális és konzervatív gondolkodás mai illetve történeti előzményei változó identitás-formák, érték-alakzatok által reprezentálódnak, s a szerző példaként az asszimilálódottnak tekintett kunok helyzetét elemzi, összehasonlítva ezt a franciaországi gasconok történeti és mai identitásával. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 65 5.

400,- Ft (90 oldal)

13). Bindorffer Györgyi: Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében. Az etnikai csoportidentitás sajátos formája és kulturális feltételei Magyarországon is politikai, nemzedéki, történeti befogadások, kirekesztések, alkalmazkodás és megmaradás dimenzióitól függenek. A szerző Dunabogdány sváb lakosságának önképét, a helyi identitás mai állapotát, nemzedekenkénti különbségeit, valamint a politikai nemzettel kialakított kapcsolatát elemzi empirikus tapasztalatok alapján, elméleti szempontjait az etnikai, kisebbségi, nemzetiségi és helyi közösségek vizsgálatában antropológiai nézőpontok határozzák meg. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 66 5.

400,- Ft (75 oldal)

14). Szabó Ildikó, Horváth Ágnes, Marián Béla: Főiskolások állampolgári kultúrája. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében. Ezer tanítóképzős és műszaki főiskolás fiatal rendszerváltás utáni állampolgári kultúráját, ismereteit, értékeit, állam- ill. kultúrnemzeti identitását, magyarságfelfogását tárják föl a kiadvány szerzői. E fiatalok szocializációja történelmi nézőpontból is rendkívüli korszakban alakult, s értel-

miségiként maguk is állampolgári minta gyanánt szolgálnak majd mások számára, környezetüket pedig állampolgári minőségükben is befolyásolják. Helyzetük, múltból hozott értékeik, Európa- és szomszédságfelfogásuk, etnikai toleranciájuk ezért kiemelkedően fontos. A számos grafikonnal, táblázattal illusztrált empirikus vizsgálat e kulturális, politikai, regionális kérdések iránti korszakos érzékenységet taglalja. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 67 1.

350,- Ft (40 oldal)

15). A. Gergely András: Közelítések az etnofilmhez. Retusált ösiség, rendezett hitelesség, etnikai valóság: „Amikor a filmesek néprajzi filmeket készítenek, ezek talán filmek, de nem néprajziak, amikor a néprajzkutatók készítenek filmet, azok talán néprajziak, de nem filmek...” – jellemzi az etnofilmek készítőit a műfaj klasszikusa. Mi az etnofilm és milyen kapcsolatban áll a társadalmi (esetünkben az etnikai) valóság feldolgozásával, közvetítésével és értelmezésével? Hogyan alakult a néprajzi-antropológiai tematikájú filmek, a szerzői művek, a dokumentum-műfajok és a résztvevő megfigyelésből vagy együttélésből táplálkozó etnofilmek stílus- és ábrázolástörténete, miféle mítosszá válik maga a valóságkövető film is a befogadó piaci közegben? Ezekről a kérdésekről és a körülöttük sorjázó értelmezésekről szól az oktatási anyagként is használt tanulmány a filmművészet centenáriumának tiszteletére. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 68 X.

300,- Ft (43 oldal)

16). Dudich Ákos, Gál Anasztázia, Molnár Eszter, Németh Rita, Pásztor Zoltán: Népek, maszkok, nemzeti- és csoportkultúrák. Etnikai-antropológiai dolgozatok. Hogyan gesztikulálnak az afrikaiak? Miként alakul át a japán nők társadalmi státusza? Hogyan kezeli London az ír hajléktalanok növekvő tömegét? Kik a manoriták és milyen módon illeszkednek be Libanon sok egyházú, sok etnikumú vallási-társadalmi rendszerébe? Föltámadnak-e a kanadai indiánok rejtőzködő helyzetükből, s hogyan remélik érdekképviselőik megoldását az ellenségesen viselkedő politikai környezetben. A munkafüzet antropológus egyetemi hallgatók dolgozataiból kínál válogatást, melyek a hazai tudományos kutatások számára nehezen megközelíthető terepről hoznak izgalmas beszámolókat. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 69 8.

400,- Ft (76 oldal)

17). Nemes Nagy József: Társadalmi tércategóriák a regionális tudományban. Egy modern tudományág műhelyéből. Osztható-e a tér, s horizontális vagy vertikális dimenziói milyen külső és belső, zárt vagy nyílt térfelosztás alapfogalmi köré szervezik ismeretkincsét? Lehetséges-e fizikai, gazdasági, politikai vagy kulturális tereket másként nézni, új módon osztályozni, s kialakítani a szociológia, a makrostrukturális elemzések matematikailag tiszta fogalmi rendszerét a társadalmi jelenségek modellezése céljából? A szerző e cseppfolyós közegben keresi a makrotér, a mikrotér, a regionális tér és ezek határai között az eligazodás útjait, lehetséges perspektíváit. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 70 1.

450,- Ft (57 oldal)

18). Kormos Éva: Albánia: az emberélet fordulói. A tradicionális albán falusi, illetve városi szokásrend sajátosságai között, az átmeneti rítusok során meglehetősen egyedi, a keresztény és iszlám kultúrából egyként eredeztethető szabályok épülnek a halál, a siratás és temetés, a családi életmód és szerepleosztás, valamint a házasságkötés köré. Az erősödő modernizáció és korakapitalizmus azonban nem tudja feledtetni az életvitel írásos társadalmi törvények szabta normáit. A „vérbosszú”, a leánykérés, az érzelmek rejtése és robbanása jellemzi a hegyi falvak, modern városok közösségeit egyaránt. A szerző az emberi élet fő fordulópontjaira is bepillantást nyújt, pótolva a regionális tudományok régi adósságát. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 71 X.

300,- Ft (44 oldal)

19). Veres Emese-Gyöngyvér: Barcasági körkép. Egy kulturális antropológus terepmunka-tanulmányai. A csángó – a barcasági, hétfalusi típusú – jellegzetessége az, hogy sem tiszta székely, sem moldvai nincs benne, a közös törzsből származott népnek már hibádzik bátorsága, kedélye, játékosága. Az évszázadok során a szászág elnyomása alatt, a művelődés teréről leszorítva, csendes magányában, szinte egykedvűségben élt e nép, s kitörési szándékát, fejlődését a vallás nyomta el, mely kizárt minden világit, zajosabb életmódot. A szerző rövid írásokban rajzolja körül a Brassó-vidék sajátos kulturális egységét, színes motívumokban jeleníti meg a „hétfalusiak” roppan gazdag szellemi népköltészeti hagyatékát. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 72 8.

400,- Ft (53 oldal)

20). Bódi Ferenc: Polgárosodás, politikai változás, társadalmi tömeg. A huszadik századi társadalomtudományi gondolkodás számára az ismert és új szociológiai kategóriák sokasodása tartalmaz kihívást. A tömeg, a modernizáció, az autonómia, a szuverenitás fogalomváltozása, a nemzetközi folyamatokban rejlő egyetemes

tartalmak, mint a béke, a rendszerváltások, a regionális politikák és nemzetek fölötti kölcsönhatások, s ezen felül is a kis népek politikájában bekövetkezett változások is számos fogalom jelentéskörének és helyi átértelmezésének tapasztalatát igazolják. A szociológus szerző a makropolitikai folyamatok mélyén zajló társadalmi változások, alkalmazkodások mechanizmusait, irányzatait, erővonalait rajzolja meg. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 73 6.

400,- Ft (63 oldal)

21). Horváth B. Ádám, Soltész János: Társadalom és hatalom. Politikai antropológiai analízisek. A munkafüzet két tanulmányt tartalmaz, melyek a korai államnélküli társadalmak felépítését, szerkezeti sajátosságait, családi-rokonsági rendszerét, életmódját és a lokális uralmi viszonyok közötti kultúráváltozást elemzik. Az első a tuareg társadalom felépítését, történelmét és családi rendszereit vázolja, a második történetileg mutatja be, kikből lesznek a társadalom vezetői az államiság előtti politikai rendszerekben (horda, törzs, főnökség, állam) és hogyan teremtik meg legitimációs bázisukat, milyen társadalmi változások járulnak hozzá a vezetők személyének reprezentálásához és specializálódásához, továbbá milyen eszközöket használnak a törvény a rend és a szokásjogok fenntartásához. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 74 4.

350,- Ft (46 oldal)

22). Szabó Levente, Juhász Levente Zsolt, Király Ildikó: Kognitív etnikai folyamatok. Tanulmányok a kognitív kutatások tükrében. A kognitív kutatások a társadalomtudományok egyre szélesebb körében hódítanak híveket, alapoznak meg irányzatokat és iskolákat, s jellemeznek alkotói életműveket. E munkafüzet három szerzője a politikai jelentéstartalmak, a kulturális tudás és a jelentésemélet területéről hoz bepillantást az interdiszciplináris elemzésekbe. Mindhárom tanulmányban a legizgalmasabb kortárs társadalomtudományok (kulturális antropológia, informatika, nyelvfilozófia, szemantika, csoportpszichológia, stb.) módszereire, kutatási irányzataira és alkotóira épülő elemzés található, önálló kutatásra alkalmazott formában, egyúttal kihívásként is, melyre az etnikai és regionális kutatásoknak éppoly nagy szüksége van, mint a hagyományos társadalomtudományi diszciplínáknak. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 75 2.

350,- Ft (85 oldal)

23). Utasi Ágnes: Magyar hazától az amerikai otthonig. Magyar származású középosztályi amerikai állampolgárokkal készült kérdőíves vizsgálat anyagának rövid ismertetése. A tanulmány az emigrálás körülményeinek, a társadalmi beilleszkedésnek és a szimbolikus (kulturális, nyelvi, kapcsolati) tőke felhasználásának jellemzőit mutatja be, arra koncentrálva, hogy különböző történelmi időszakokban (1930-as évek, háború utáni időszak, ötvenes-hatvanas évek, s így tovább egészen a rendszerváltásig) hogyan zajlott le a javarészt középosztályból induló vagy oda érkező emigránsok interkulturális asszimilálódása, s miként változott vagy maradt meg az anyaországgal való kapcsolatuk. Az elemzést számos táblázat egészíti ki (melyek adatbázisa elérhető a szerzőnél vagy az Etnoregionális Kutatóközpont gyűjteményében). ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 79 5.

400,- Ft (62 oldal)

A sorozat következő füzetéből:

Primitív kultúrák, ősi hitek, modern genocídium. /Cikkfordítások/
Politikai újratemetkezések Magyarországon /Dokumentumközlés/
Politikai rendszerváltás és kontinuitás
Etnikai kutatómódszertan /válogatás/
Politikai pszichológiai előadások
Pilisi szlovákok identitástudata
A nemzeti táj antropológiai nézetben
Droghelyzet, droghasználat Magyarországon

*A munkafüzetek megrendelhetők:
MTA Politikai Tudományok Intézete*

1068 Budapest Benczúr u 33. (Szabó Irénél tel/fax: 3229-010)

**Javaslatok az Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzeteinek
könyvtári szakozásához**

No 1). Kisebbségi tér és lokális identitás I.: nacionalizmus, állam (nemzetállam), Románia, Erdély, urbanizáció (1919-), kisebbségpolitika, etnikum (magyar, román), szimbolikus politika (térbeliség), helyi társadalom.

2). Kisebbségi tér és lokális identitás II.: kisebbségi helyzet, etnikum (kun), etnocentrizmus, szimbolikus politika, urbanizáció (Kiskunság), helyi társadalom (Kiskunhalas), politikai kultúra.

3/A). Forráselemzés: Kopács – táj- és népkutató tábor a történeti Drávaszögben (1942): kisebbségi helyzet, Jugoszlávia 1945-1989, helyi társadalom, életmód, település (-történet, Kopács), társadalomkutatás (1942), akkulturáció.

3/B). Forráselemzés: Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok” körében, a XX. századi városfejlődés árnyékában: kisebbség (nemzetiség), történelem XX. szd., urbanizáció (Jugoszlávia, Vajdaság), önkormányzat, etnikum („jugoszláv”, magyar), mobilitás (térbeli).

4). Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok: kisebbség (kunok), régió (Kiskunság), történelem (magyar, 13-20. szd.), helyi társadalom, autonómia, urbanizáció, politikai kultúra.

5). Rövid etnoregionális elemzések: zsidókérdés, antiszemitizmus, kisebbség (bolgár, szerb), politikai kultúra, rasszizmus (idegengyűlölet), etnikum (dél-amerikai, afrikai, román, cigány, orosz, magyar, délszláv), identitás, konfliktus (társadalmi, etnikai), helyi társadalom.

6). Identitás és etnoregionalitás: identitás, politikai kultúra, történelem (13-20. szd.), régió (Nyugat-Európa, Kelet-Európa, Közép-Európa), etnikum, kisebbségi kérdés, öngazgatás, új társadalmi mozgalmak.

7). Közösségszervezési folyamatok a magyarországi románok körében: identitás, politikai kultúra, régió (Kelet-Európa), etnikum (román, cigány, magyar), kisebbségi kérdés, interetnikus kölcsönhatások, helyi közösségek, Magyarország (Hajdú-Bihar m., Békés m.), asszimiláció, nyelv, önmeghatározás.

8). Politikai antropológia. /Interdiszciplináris közelítések/: politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, antropológia (politikai-, kulturális-), harmadik világ, magatartás (politikai), hatalom (politikai, törzsi), politikai rendszer, informalitás.

9). Tér – szimbólum – politika. Politika a térben, tér a politikában: politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, településföldrajz (Kiskunhalas, Budapest), társadalmi struktúra, politikai magatartás, hatalom (politikai, helyi), politikai rendszer.

10). Etnikum és vallás. Apróbb írások a vallási kommunikáció témakörében: politikai kultúra, etnikai kutatás, vallásszociológia, antropológia (politikai, kulturális), magatartás (politikai, kulturális), hatalom (politikai, törzsi), politikai rendszer, tradíció, földrajzi (Erdély, Haiti, India), kommunikáció.

11). Kisebbség – etnikum – regionalizmus I. Állam, nemzet, ellenkultúra és kisebbségiség: politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, regionalizmus, magatartás (politikai), hatalom (politikai, etnokratikus), politikai rendszer, ellenkultúra, új társadalmi mozgalmak.

12). Kisebbség – etnikum – regionalizmus II. Etnoregionalizmus Magyarországon?: politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, regionalizmus, magatartás (politikai), hatalom (politikai, etnokratikus), politikai rendszer, ellenkultúra, új társadalmi mozgalmak.

13). Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében: etnikai identitás, kulturális reprezentáció, politikai kultúra, politikai szociológia, regionalitás (Közép-Európa, Magyarország), társadalomtörténet (közép-európai), magatartás (politikai), lokális (helyi) kultúra, földrajzi tér (Dunabogdány).

14). Főiskolások állampolgári kultúrája. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében: politikai kultúra, etnikai kutatás, magatartás (politikai, kulturális), politikai eszmék, nemzettudat, etnikai tolerancia, Holocaust, politikai rendszer, állampolgári kultúra (civizmus).

15). Közelítések az etnofilmhez. Retusált ősiség, rendezett hitelesség, etnikai valóság: vizuális kultúra (szociofilm, néprajzi film), etnikai kutatás, társadalmi magatartás, szimbolikus jelképrendszerek, kultúraváltás, kultúrkörök (törzsi társadalom, modern társadalom).

16). Népek, maszkok, nemzeti- és csoportkultúrák. Etnikai – antropológiai dolgozatok: regionális kultúra, etnikai kutatás, társadalmi magatartás (politikai, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, szimbolikus politika, politikai kultúra, jelképrendszerek, kultúrkörök (Magyarország, Afrika, Japán, Libanon, Anglia, Kanada).

17). Társadalmi tércategóriák a regionális tudományban. Egy modern tudományág műhelyéből: regionális tudományok, térföldrajz-kutatás, társadalmi és területi struktúrák, humángeográfia.

18). Albánia: az emberélet fordulói. Halál, vallás, esküvő: átmeneti rítusok a balkáni társadalomban: regionális kultúra, etnikai kutatás, társadalmi magatartás (politikai, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, szimbolikus politika, politikai kultúra, jelképrendszerek, kultúrkörök (Észak-Albánia).

19). Barcasági körkép. Egy kulturális antropológus terepmunka-tanulmányai: regionális kultúra, etnikai kutatás, társadalmi magatartás (jogszokás, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, jelképrendszerek, helyi társadalom, kultúrkörök, földrajzi (Erdély, Barcaság).

20). Polgárosodás, politikai változás, társadalmi tömeg. Politikai szociológiai tanulmányok: politikai kultúra, társadalomkutatás, társadalmi magatartás, helyi társadalom, politikatörténet, szociálpszichológia, rendszerváltozás, társadalmi modernizáció, Magyarország.

21). Társadalom és hatalom. Politikai antropológiai analízisek: regionális kultúra, etnikai kutatás, politikai antropológia, társadalmi magatartás (jogszokás, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, hatalmi rendszerek, helyi társadalom, kultúrkörök, földrajzi (Afrika).

22). Kognitív etnikai folyamatok. Tanulmányok a kognitív kutatások tükrében: etnikai kutatás, politikai antropológia, társadalmi magatartás, interkulturális kapcsolatok, hatalmi rendszer, nacionalizmus, kulturális tudás, kognitív pszichológia, jelentésemélet, nyelvemélet.

23). Magyar hazától az amerikai otthonig: migrációkutatás, emigráció, társadalmi magatartás, interkulturális kapcsolatok, társadalmi rétegződés, középosztály, kulturális tudás, földrajzi (USA).